

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่องวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปาในจังหวัดเชียงใหม่ได้ใช้แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้คือ แนวคิดเรื่องวาทกรรม แนวคิดเรื่องกระบวนการทัศนสุขภาพ ความรู้ เรื่องสปา แนวคิดเรื่องบริบทของธุรกิจสปาด้านทุนนิยมและบริโภคนิยม และแนวคิดภาษาศาสตร์เชิง วิพากษ์ โดยแต่ละแนวคิดมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดเรื่องวาทกรรม

เป็นแนวคิดหลักที่ใช้นำทางการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งจะนำมาใช้กำหนดกรอบและวิธีการการศึกษา วาทกรรม รวมไปถึงการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อยู่ในวาทกรรมนี้ โดยจะใช้ด้วยเนื้อหา 3 ประการต่อไปนี้คือ 1) นิยามและความหมายของการศึกษาวิเคราะห์วาทกรรม 2) ประโยชน์ของการ วิเคราะห์วาทกรรม 3) วิธีวิทยาในการวิเคราะห์วาทกรรม ซึ่งแต่ละประการมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

2.1.1 นิยามและความหมายของการศึกษาวิเคราะห์วาทกรรม

วาทกรรมมาจากคำว่า “Discourse” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งสามารถตีความหมายได้ 2 มิติ คือ มิติ ทางด้านภาษากับมิติทางด้านสังคม การศึกษา “วาทกรรม” ในมิติทางด้านภาษานั้นจะมองในเชิง โครงสร้างและเชิงหน้าที่ทางการสื่อสาร ซึ่งทำให้เห็นรูปแบบและลักษณะทางภาษาที่สื่อสารใน สถานการณ์ต่างๆทางสังคม วาทกรรมในมิตินี้จึงมีความหมายเท่ากับตัวบท (Text) ที่ประกอบไปด้วย รูปภาษา การเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ทางภาษา จะทำให้เห็นว่ามนุษย์ใช้ภาษาอย่างไรเพื่อสื่อ ความหมายและให้ข้อมูลเกี่ยวกับตนเองและความสัมพันธ์ทางสังคม ณ ช่วงเวลานั้นๆ ได้ หรือจะกล่าว ได้ว่าวาทกรรมเกิดจากเทคนิคการใช้ภาษาในบริบทแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ภาษาจึงเป็น กุญแจสำหรับไขความรู้ต่างๆในสังคม

ส่วนการศึกษา “วาทกรรม” ในมิติทางด้านสังคม จะผสมผสานมิติทางภาษาเข้ากับทฤษฎีและ แนวคิดทางสังคม วาทกรรมจึงมีความหมายมากไปกว่าการเป็นตัวบทที่เป็นผลมาจากกิจกรรมทาง ภาษาของมนุษย์เท่านั้น แต่ยังหมายถึงการศึกษากระบวนการทางสังคมที่ก่อให้เกิดวาทกรรมและ การศึกษาอิทธิพลของวาทกรรมที่มีผลต่อสังคมนั้นด้วย เพราะภาษาและวาทกรรมที่ผู้คนใช้เพื่อสื่อ ความกันนั้น ได้แฝงไปด้วยความคิดบางอย่างของสังคมผ่านทางผู้ใช้ภาษา และผ่านทางการกระทำ ต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อัตลักษณ์ และอุดมการณ์ทางสังคมจึงแทรกตัว อยู่ท่ามกลางภาษาที่ปรากฏนั้น การศึกษาตีความข้อมูลทางภาษาในเชิงวาทกรรมทั้งในมิติทางภาษา

และมิติทางสังคม จึงเป็นการค้นหาสิ่งที่แฝงตัวอยู่ในภาษาเพื่อตีแผ่อำนาจ อัตลักษณ์ และอุดมการณ์ที่ซ่อนอยู่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง “วาทกรรม” ก็คือ ภาษาที่ใช้ประกอบสร้างชุดความจริง ความรู้ซึ่งมีพลังอำนาจกำหนดพฤติกรรมผู้คนภายใต้บริบทของสังคม ณ ช่วงเวลาหนึ่ง

บทบาทของภาษาในวาทกรรมนี้จะเป็นการวางกรอบเพื่อกำหนดความเป็นจริงบนมุมมองหนึ่งๆ อันประกอบไปด้วยกระบวนการและปฏิบัติการทางสังคมที่มารองรับชุดความจริงนั้นๆ โดยนิยามของวาทกรรมจะสอดคล้องกับสิ่งที่ ธงชัย วินิจจะกุล ได้อธิบายไว้ว่า “วาทกรรม มิได้หมายถึงเพียงแต่การแสดงออกหรือสื่อความกันไปมาตามปกติเท่านั้น แต่วาทกรรมยังรวมถึงเครือข่ายของกฎเกณฑ์ ค่านิยม ความรับรู้ ความเข้าใจร่วม มาตรฐานความเชื่อในเรื่องต่างๆ ของชีวิตมนุษย์ที่เกิดจากการแสดงออกและการสื่อความกัน”¹⁴ ดังนั้นส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระที่แท้จริงของวาทกรรมนั้นจะอยู่ที่ปฏิบัติการหรือการกระทำรวมทั้งความคิดและอุดมการณ์ของคน ที่ได้สะท้อนออกมาผ่านเทคนิคการใช้ภาษา

ตามที่กล่าวมา การศึกษาวาทกรรมจึงมีรากฐานที่สำคัญจากมุมมองทางด้านภาษาแล้วนำมาผนวกเข้ากับมุมมองทางด้านสังคมอย่างเลี่ยงไม่พ้น นอกจากนี้วาทกรรม ยังเป็นเรื่องของการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ ตามที่ได้มีการเอ่ยอ้างถึงถ้อยแถลงของ นิซเซ่ ฟุโกต์ และเดริดา¹⁵ ที่ว่าการติดต่อสื่อสารเป็นสิ่งที่ถูกแทรกแซงโดยอำนาจอยู่ตลอดเวลา ซึ่งตรงกับที่ฟุโกต์ กล่าวว่า อำนาจเป็นสิ่งที่มิได้อยู่เสมอ/ตลอดเวลา

ฉะนั้นในความคิดของบรรดานักคิดเหล่านี้ การพิจารณาเรื่องของการสื่อสารจึงต้องผนวกเรื่องอำนาจเข้าไว้ด้วยเสมอ อาทิ อำนาจของการสื่อสารที่ถูกสร้างกำหนดขึ้นจากคุณลักษณะของ “โวหารอันสวยงาม” (Rhetoric) จะนำไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ ซึ่งในโวหารอันสวยงามเหล่านั้นจะพบว่าคุณค่าถูกต้อง ได้ถูกสร้างขึ้นผ่านวิถีหรือวิธีแห่งการสื่อสาร ในรูปแบบของการใช้วิธีการพูดแบบโน้มน้าวใจอย่างสุดซึ้ง (Eloquence) การควบคุมแบบแอบแฝง (Hidden control) กระบวนการทำให้เกิดความเป็นเหตุเป็นผล (Rationalization) บารมี (Charisma) และการใช้ความสัมพันธ์ที่มีการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างผู้มีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้นๆ

อำนาจของ “วาทกรรม” ยังเป็นที่เข้าใจชัดได้มากขึ้น เมื่อวิษณุ บุญมาร์ตัน ให้ความหมายวาทกรรมว่าเป็น การจัดระบบว่าอะไรจะเข้ามาอยู่ข้างในและอะไรจะต้องไปอยู่ข้างนอกของระบบความจริง (Regime of Truth) วาทกรรมยังทำหน้าที่ให้ความจริงที่เกิดขึ้นมาเป็นที่ยอมรับด้วย ดังนั้นความ

¹⁴ ธงชัย วินิจจะกุล, *วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงสาววิทยา*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 23-24.

¹⁵ อรทัย อัจฉา, *Making Social Science Matter : Why social inquiry fails and how it can succeed again?*, (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคมมหาวิทยาลัยมหิดล, 2546), หน้า 239.

จริง ความรู้ และอำนาจ จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกันอย่างมาก เพราะการให้อำนาจที่เขยิบที่สุด คือ การใช้ อำนาจที่ผู้ถูกกระทำไม่รู้ตัว ซึ่งอำนาจดังกล่าวคืออำนาจจากการกำหนดว่าอะไรคือความรู้ ความจริง¹⁶

การศึกษาวาทกรรมช่วยให้เกิดความหยั่งรู้ในเชิงลึกให้เกิดประโยชน์ตามหัวข้อถัดไป

2.1.2 ประโยชน์ของการวิเคราะห์วาทกรรม

ช่วยให้เห็นแก่นแท้ของวาทกรรมในประเด็นต่อไปนี้คือ

- 1) วาทกรรมเป็นเรื่องของการต่อสู้ที่หลากหลายรอบด้าน เพื่อช่วงชิงการสร้างกฎเกณฑ์ สำหรับการกำหนดและสร้างความหมายให้กับสิ่งหนึ่งสิ่งใด
- 2) วาทกรรมต้องผ่านการสถาปนาให้เป็นที่ยอมรับในสังคมด้วยการทำให้เป็นเรื่องนั้นเป็นเรื่องเฉพาะด้านที่มีการจัดระบบคิดและระบบภาษาอย่างมีเจตนาที่แน่ชัด
- 3) วาทกรรมจะมีสนามของวาทกรรม (Discursive Field) ที่ซึ่งภาคปฏิบัติการของวาทกรรม ชุดต่างๆ ในสังคมจะมีปฏิสัมพันธ์กัน วาทกรรมจึงต้องมีอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อตอบโต้ ต่อต้าน ขัด ขิ้นหรือส่งเสริมวาทกรรมนั้นๆ

ช่วยให้เห็นสิ่งที่ถูกมองข้ามไป ในประเด็นต่อไปนี้

- 1) การมองเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยเฉพาะในแง่มุมมองที่ว่า การใช้อำนาจคือการสร้าง โอกาสให้เกิดการกระทำบางอย่างขึ้น ในเครือข่ายของสังคม ด้วยการเพ่งเล็งไปที่อำนาจทางภาษาซึ่ง มิได้เป็นกลางหรือเป็นวิทยาศาสตร์อย่างที่มีคนนิยมเข้าใจกัน แต่ผลงานทางภาษาเป็นอำนาจที่ใช้สร้าง และตรึงเอกลักษณ์ ภาพลักษณ์ และความหมาย ดังนั้นจึงต้องค้นหาวิธีการที่ภาษาและอำนาจ ได้ นำเสนอเนื้อหาของวาทกรรมแต่ละชุดออกมาให้ได้
- 2) การมองเห็นการต่อสู้ด้วยอำนาจของส่วนต่างๆ ในสังคมเพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างและ กำหนดคกกฎเกณฑ์ให้วาทกรรมเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง
- 3) ช่วยให้เห็นสามารถสงสัยหรือตั้งคำถามและตรวจสอบสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ด้วยการวิพากษ์ให้เห็นว่าการสร้างความหมายผ่านทางวาทกรรมก็เป็นพื้นที่ของการต่อสู้อีกชนิดหนึ่ง (นอกเหนือไปจากเรื่องการต่อสู้ของการเมืองแบบสถาบัน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม)

หากได้นำแนวคิดเรื่อง “วาทกรรม” มาวิเคราะห์เรื่องสุขภาพ ก็จะทำให้เห็นอำนาจของระบบ สุขภาพปรากฏขึ้นมาได้ เพราะนิยามของสุขภาพในสังคมจะเป็นไปตามวาทกรรมที่ไปกำหนดความรู้ ความเชื่อของผู้คนให้มีรูปแบบของการดูแลสุขภาพที่แตกต่างกันออกไป และสปกก็เป็นธุรกิจหนึ่งที่ อ้างตัวเป็นผู้ดูแลสุขภาพของผู้คน แต่เพื่อให้สามารถเข้าถึงการศึกษาวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปก อย่างเป็นระบบได้นั้นจะต้องเข้าใจ วิถีวิทยาของการวิเคราะห์วาทกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้ด้วย

¹⁶ อรรถธณ ปิลันท์โอวาท, *กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับกรณีศึกษาไทย*, (กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ, 2546), หน้า 12.

2.1.3 วิธีวิทยาในการวิเคราะห์วาทกรรม

ตามที่ทราบกันแล้วว่า การวิเคราะห์วาทกรรมหมายถึงการพยายามศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการ ขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์ และรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคมในรูปของวาทกรรมและภาคปฏิบัติการของวาทกรรม ซึ่งสามารถสรุปให้เห็นถึงวิธีวิทยาของการศึกษาดังกล่าวได้ คือ

1) การสืบที่มา (Archaeology)¹⁷ หมายถึงวิธีการศึกษาที่มุ่งไปที่การค้นหาข้อเท็จจริงที่อยู่ชั้นล่างและเป็นพื้นฐานของวาทกรรมหนึ่งๆ เป็นวิธีการศึกษาที่พยายามพิจารณาว่า อะไรคือเงื่อนไขที่ทำให้ความรู้หรือวาทกรรมชนิดหนึ่งจะถูกยอมรับว่าเป็นจริงและเป็นไปได้มากกว่าวาทกรรมอื่น การค้นพบเงื่อนไขเหล่านี้จะทำให้เข้าใจความเป็นเหตุเป็นผลของวาทกรรมว่ามีพื้นฐานมาจากอะไร เป็นการสำรวจลงไปในพื้นที่เอกสารต่างๆ เพื่อค้นหาว่าในแต่ละยุคสมัยมีโครงสร้างทางความคิดหรือกรอบความคิด (Episteme) ที่เป็นกรอบกำกับเครือข่ายของความรู้ ความเชื่อ วิธีคิด วิธีเข้าใจเรื่องนั้นในยุคหนึ่งๆ ให้เป็นเป้าหมายลอมคำพูด และข้อเขียนให้ไหลเวียนอยู่ในสังคม และกลายเป็นแหล่งอ้างอิงของผู้คนให้หยิบยื่นความหมายและคุณค่าแก่สรรพสิ่ง กรอบความคิดในประเด็นใดประเด็นหนึ่งในยุคนั้นๆ เป็นเสมือนขอบฟ้าทางความคิดที่ครอบผู้คนในยุคนั้นๆ ไว้ โดยทำหน้าที่กำกับว่าสิ่งใดที่พูดแล้วจะเป็นที่ยอมรับหรือไม่ยอมรับในสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งวิธีการศึกษาที่เรียกว่า Archaeology นี้ก็คือการวิเคราะห์ให้เห็นปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ ที่ประมวลกันเข้ามาเป็นวาทกรรมหนึ่งๆ

2) การใช้วิธีการแบบวงศาวิทยา (Genealogy) เป็นการขุดคุ้ยเพื่อทำให้เห็นการศึกษากระบวนการสร้างอำนาจของวาทกรรมคือการศึกษาให้เห็นถึงกระบวนการที่วาทกรรมถูกสร้างมาจากอำนาจในสังคม โดยใช้กลยุทธ์ทางภาษาเพื่อให้เห็นที่ยอมรับภายใต้กรอบความคิดตามบริบทของสังคม ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งจะทำให้รู้ว่าวาทกรรมนั้นถูกปลดปล่อยและปรากฏออกมาได้อย่างไร มีการเผยตัวในลักษณะไหน (Emergence) เป็นกระบวนการที่ชี้ให้เห็นว่าวาทกรรมนั้นมีนัยยะทางการเมืองและสังคมเสมอ

แนวคิดเรื่องวาทกรรมนี้จะได้นำมาใช้เป็นหลักในการวิเคราะห์ให้เห็นว่าวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปานั้นเกิดมาจากการใช้กรอบคิดหรือบริบทที่สร้างความเป็นเหตุเป็นผลให้กับธุรกิจสปาแล้วนำมาผนวกเข้ากับเทคนิคการใช้ภาษา จนทำให้เนื้อหาที่กล่าวออกมานั้นมีอำนาจเหนือความคิดของผู้คนด้านสุขภาพในที่สุดได้อย่างไร

¹⁷ archaeology เป็นการศึกษาที่เทียบเคียงกับวิธีทางโบราณคดีโดยเปรียบเทียบวาทกรรมเป็นเสมือนชั้นดิน เพื่อการก่อตัวขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ในแบบเฉพาะของแต่ละวาทกรรมที่มาความเป็นมาเฉพาะของตน เป็นผลผลิตของสภาวะการณ์เฉพาะ มีอายุหรือเงื่อนไขการดำรงอยู่ และมีเวลาเฉพาะของตน เมื่อต่างวาทกรรมเหล่านี้มารวมกันเป็นเครือข่าย ก็จะทำให้เกิดความเป็นไปได้ที่จะเกิดความรู้ และกลายเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรม

2.2 แนวคิดกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลักและสุขภาพกระแสทางเลือก

แนวคิดเรื่องกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลักและกระแสทางเลือกเป็นหนึ่งในแนวคิดสำคัญที่จะทำให้เห็นถึงที่มาที่ไปของสิ่งที่ธุรกิจสปาหยิบอ้างมาสร้างวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจขึ้นมาให้ดูมีเหตุผลรับรอง เนื้อหาของแนวคิดนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) ที่มาของกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสต่างๆ 2) วิธีของกระบวนการทัศนสุขภาพทั้งกระแส ตามรายละเอียดต่อไปนี้¹⁸

2.2.1 ที่มาของกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสต่างๆ

เพื่อให้มองเห็นที่มาที่ไปของกระบวนการทัศนสุขภาพทั้งสองกระแส ผู้ศึกษาจึงขอย้อนความถึงการปรากฏตัวของกระบวนการทัศนสุขภาพแต่ละกระแสว่าต่างก็มีความเป็นมาที่แสดงให้เห็นถึงการช่วงชิงพื้นที่ทางด้านการให้ความหมายด้านสุขภาพตามยุคสมัย โดยจากเริ่มเดิมทีก่อนที่การแพทย์แผนปัจจุบันหรือการแพทย์กระแสหลักจะเข้ามามีบทบาทนั้น การแพทย์แผนโบราณก็ได้เป็นหลักในการดูแลสุขภาพอนามัยของสังคม ในลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน การรักษาจากหมอนั้นอยู่ในรูปของการให้วูวน

การให้ความหมายในเรื่องสุขภาพนั้นเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยของสังคม โดยในช่วงต้นของสุขภาพสมัยก่อนนั้นจึงมี “สุขภาพแผนโบราณ” ที่มีวาทกรรมควบคุมผู้คนออกมาในรูปของการใช้ข้อความภาษาให้มีการเสริมสร้างสุขภาพ ด้วยการบอกผู้คนให้ปฏิบัติตนเพื่อสุขภาพตามขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ข้อห้าม ข้อพึงปฏิบัติ ฯลฯ วาทกรรมสุขภาพแนวนี้มีอำนาจเหมือนกับเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ผู้คนจะไม่กล้าฝ่าฝืน เพราะความกลัวว่าจะทำให้สุขภาพไม่ดี อาทิ อายนอนเวลาเย็นเพราะเป็นเวลาผีตากผ้าอ้อม ซึ่งเป็นวาทกรรมที่อ้างอำนาจบางประการอันถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น “โบราณถือว่า...” ดังนั้นแม้จะไม่ได้มีการให้เหตุผลทางวิทยาศาสตร์ประกอบ ผู้คนก็จะยอมประพฤติตนตามแบบแผนที่มีการวางเอาไว้แต่โดยดี

หากเริ่มต้นตั้งแต่ยุคสมัยก่อนหน้าที่จะมีการแพทย์แผนใหม่แบบตะวันตกเข้ามาในสังคมไทยนั้นจะเห็นว่า ชาวบ้าน/คนไทยทั่วไปนั้น เมื่อเวลาเจ็บไข้ได้ป่วยหรือแม้ในยามใช้ชีวิตปกติ ก็จะมีพึ่งพาอยู่กับบรรดา “หมอประเภทต่าง ๆ” เช่น หมอสมุนไพร หมอกระดูก หมอสมุนไพร หมอสมุนไพร หมอสมุนไพร หมอสมุนไพร ฯลฯ ที่ได้มาจากการให้ หรือที่เรียกว่า “การเจียดยา” ไม่ได้อยู่ในรูปของการซื้อหา การให้ความช่วยเหลือด้านสุขภาพอนามัยนั้นเป็นเรื่อง “การให้สวัสดิการและการให้บริการ” ดังนั้น ยาที่ใช้รักษาจึงมีลักษณะเป็นการขอส่วนบริการจากหมอนั้นก็มีลักษณะให้วูวนในส่วนตัวหมอจะมีจรรยาบรรณควบคุมอยู่อย่างมากมาย แสดงออกมาในรูปแบบความเชื่อและเป็นการควบคุมจากอำนาจเหนือมนุษย์

¹⁸ กาญจนา แก้วเทพ, *สื่อพื้นบ้านขานรับงานสุขภาพ*, (กรุงเทพฯ: โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, 2549), หน้า 40.

เช่น บรรดาหมอธรรม/หมอสงฆ์นั้น หากเรียกค่ารักษาพยาบาลเกินกว่าที่กำหนดเอาไว้ ก็อาจมีผลทำให้การรักษาไม่มีประสิทธิภาพหรืออาจจะถึงเป็นอันตรายแก่ตัวเอง

สำหรับองค์ความรู้ในเรื่องการแพทย์ของไทยนั้น สามารถแยกพิจารณา แยกออกได้เป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นแนวคิดและส่วนที่เป็นแนวปฏิบัติบริหารจัดการ

ส่วนที่เป็นแนวคิดนั้น การแพทย์พื้นบ้านของไทยมีแหล่งที่มาของความรู้จาก 2 สาย

1) สายแรกคือการแพทย์ของจีน ซึ่งมีอายุประมาณ 5,000 ปี เนื้อหาหลัก ๆ มีดังนี้

- ทฤษฎีหยิน/หยาง ซึ่งเน้นเรื่องสมดุล/ดุลยภาพของพลังทั้ง 2 ด้าน
- ความรู้ในการใช้สมุนไพร ทั้งพืช/สัตว์/แร่ธาตุ
- ความรู้เรื่องการหมุนเวียนของโลหิต

2) สายสองคือการแพทย์ของอินเดีย ซึ่งต่อเนื่องมาหลายยุคสมัย เริ่มตั้งแต่ยุคคัมภีร์ไตรเพทที่เชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ ในส่วนเรื่องสุขภาพนั้น เชื่อว่าโรคเกิดจากพระเจ้าบันดาล ดังนั้นจึงต้องทำพิธีการบูชา เช่น ในคัมภีร์เล่ม 4 ที่ชื่อว่า อาถรรพเวท ในยุคต่อมาเป็นยุคพราหมณ์ได้เกิดความรู้เรื่องการแสวงหาสมุนไพรมาใช้ รวมทั้งมีการศึกษาเรื่องการผ่าตัดศัลยกรรม เช่น การเจาะหู ในยุคของพุทธศาสนา เราก็รู้เรื่องของหมอชีวกแพทย์ที่รักษาพระเจ้า

ส่วนที่เป็นแนวปฏิบัติในระดับชีวิตประจำวันของผู้คนทั่วไปมักจะไม่มีคำอธิบายแบบเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่าคนโบราณไม่ได้เน้นมิตินความรู้/ความเข้าใจ แต่การเสริมสร้างสุขภาพนั้นมักจะออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ข้อห้าม ข้อพึงปฏิบัติ ฯลฯ ซึ่งหลายอย่าง หากเอาหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ไปจับ ก็จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของวัฒนธรรมการเสริมสร้าง/ป้องกันสุขภาพ เช่น ข้อห้ามที่ว่าเวลามีการแบกคนตายผ่านหน้าบ้านให้เก็บผ้าที่ตากเอาไว้ ซึ่งอธิบายได้ด้วยหลักระบาดวิทยาว่าเป็นการป้องกันการแพร่เชื้อโรค เป็นต้น

การที่สุขภาพแผนโบราณไม่ได้มีการอธิบายถึงเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ ในเวลาต่อมาได้กลายเป็นจุดอ่อนของสุขภาพแบบนี้ที่สร้างขึ้นมา เพราะเมื่อเวลาผ่านไปได้มีการแพทย์ที่อธิบายเรื่องราวแบบที่มีการอ้างเหตุผลแบบประจักษ์นิยมที่สามารถพิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ มีการใช้เครื่องมือที่มีเทคโนโลยีก้าวหน้าขั้นสูง ดูน่าเชื่อถือ ด้วยเหตุนี้ การแพทย์พื้นบ้านก็ได้ถูกแทนที่ (Substitution) ด้วยการแพทย์แบบใหม่: ทยุทธิโรค ทำให้ผู้ที่ให้บริการของด้านการแพทย์เริ่มมีการเปลี่ยนจากตัวบุคคลที่อยู่ในชุมชน มาเป็นตัวบุคคลที่ผ่านการฝึกอบรมจากระบบของรัฐ เช่น แพทย์/พยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุขระดับต่างๆ ที่ต้องผ่านการรับรองจากรัฐ/กฎหมาย/สถาบันฝึกอบรม/สมาคมวิชาชีพ ฯลฯ จึงจะมีความชอบธรรมในการให้บริการสาธารณสุขได้ ทำให้กลุ่มผู้ส่งสารเดิมนั้นก็จะกลายเป็นหมอเถื่อนหรือผู้ที่ให้การรักษาพยาบาลอย่างผิดกฎหมายไปทางด้านระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้ – ผู้รับบริการด้านสุขภาพจากเดิม เป็นแบบยาขอ หมอวาน ก็เปลี่ยนมาเป็นยาซื้อหมอ

จ้าง” กล่าวคือทุกส่วนเสี้ยวของบริการสุขภาพไม่ว่าจะเป็นตัวหมอ ด้วย การตรวจรักษา ฯลฯ ได้แปรเปลี่ยนจากสวัสดิการ/บริการมาเป็นสินค้าที่มีราคาแพง

ส่วนองค์ความรู้แบบใหม่ที่เข้ามาแทนที่การแพทย์พื้นบ้านนั้น เป็นความรู้ที่มาจากโลกตะวันตก เป็นระบบการแพทย์ที่วางอยู่บนหลักวิทยาศาสตร์ที่เรียกว่า ชีวแพทย์ (Bio-Medicine) และมีคุณลักษณะของ “ทฤษฎีโรค” ที่มีแนวทางการปฏิบัติบนความเชื่อที่ว่า “สุขภาพดีคือความไม่มีโรค” ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า การช่วงชิงพื้นที่ของความหมายทางด้านสุขภาพนี้เป็นหัวใจสำคัญของยุทธศาสตร์การเข้าแทนที่ของการแพทย์แผนใหม่แบบตะวันตก กลยุทธ์ที่สำคัญก็คือ “การปิดกั้นช่องทางเก่าทั้งหมดและเปิดตัวของช่องทางใหม่ตลอดเวลาควบคู่กันไป” ตัวอย่างเช่น

- การเลิกสอนหลักสูตรการเรียนแพทย์แผนโบราณในสถาบันการศึกษา เช่น ศิริราชพยาบาล
 - การออกกฎหมายห้ามการแพทย์แผนโบราณนำเอา “วิธีการแบบวิทยาศาสตร์” ไปใช้ในการปรุงยา เช่น การสกัดทำเป็นรูปแคปซูล การผลิตยาแผนโบราณต้องใช้วิธีโบราณเท่านั้น
 - การต้องมีใบประกอบโรคศิลป์ที่ได้รับการรับรองจากรัฐ/กฎหมาย จึงจะให้บริการรักษาได้
- นอกจากนั้นยังมีการจัดลำดับความสำคัญและความน่าเชื่อถือในการเสริมสร้างสุขภาพระหว่างผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาความเจ็บไข้ในการแพทย์ตะวันตกและการแพทย์พื้นบ้านกล่าวคือระบบสุขภาพของสังคมไทยได้ มีการจัดเรียงลำดับความถูกต้องและความสามารถในการรักษาโรคโดยใช้ลักษณะความเป็นผู้เชี่ยวชาญกำหนด ซึ่งได้ลำดับความสามารถในการรักษาโรคและเรียงกลุ่มการรักษาที่มีความสามารถต่ำไปสู่ความสามารถสูงสุด การรักษาตัวเอง (Self Medication) เป็นการรักษาที่ถือว่าขาดความรู้ที่ถูกต้องของผู้มีวิชาชีพด้านการรักษา จึงอยู่ในลำดับต่ำสุด อันดับต่อมาเป็นการรักษาความเจ็บป่วยจากการซื้อยาจากร้านขายยา และมีผู้ขายยาเป็นผู้เลือกยาให้ การรักษาโรคด้วยวิธีดังกล่าวถือว่าเป็นการรักษาที่ยังไม่ถูกต้องเช่นกัน แต่การปรึกษากับผู้ขายยาก็ยังจัดอยู่ในการรักษาที่สูงกว่าการรักษาด้วยตนเอง เพราะผู้ขายยามีความรู้และความสามารถขั้นหนึ่งในการเข้าใจคุณสมบัติของตัวยา อันดับต่อไปเป็นการรักษาของแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งถือได้ว่าหมอพื้นบ้านมีการอบรมเรียนรู้และการฝึกฝนจากครูแพทย์พื้นบ้านมาก่อน เช่น หมอยาหม้อ หมอนวดจับเส้น หมอเป่าเสก หมอน้ำมันต์ หมอยาสมุนไพร บุคคลดังกล่าวถือว่ามีความรู้ในบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้สะสมมาเป็นเวลานาน ผ่านการลองซ้ำหลายครั้งและหลายชั่วอายุคน จนพออนุมานได้ว่ามีประสิทธิภาพ การรักษาที่ทำให้ผู้เจ็บป่วยหายจากอาการเจ็บป่วย

อันดับต่อไปก็เป็นการรักษาของผู้มีวิชาชีพด้านการสาธารณสุขและการแพทย์ ผ่านการเรียนในโรงเรียน ในวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยหลายปี ผ่านการฝึกฝนการปฏิบัติงาน ซึ่งถือว่ามีความถูกต้องในการรักษาโรค หรือการฟื้นฟูโรคให้กับผู้ป่วย กลุ่มผู้มีวิชาชีพด้านสาธารณสุขและการแพทย์จึงถูกจัดลำดับในกลุ่มมีความสามารถสูงและมีความถูกต้องที่สมบูรณ์ ในกลุ่มผู้มีวิชาชีพกลุ่มนี้ การใช้และ

ความพร้อมของเครื่องมือและเทคโนโลยีจะเป็นสิ่งกำหนด ความสูงสุดของการรักษา เช่น แพทย์ในโรงพยาบาลศูนย์และมหาวิทยาลัยซึ่งมีเครื่องมือและเทคโนโลยีพร้อมและขั้นสูงกว่าแหล่งอื่น ๆ จะถูกยอมรับในการรักษาและความถูกต้องในการรักษาสูงสุดเช่นเดียวกับแพทย์ในโรงพยาบาลเอกชนของเขตกรุงเทพฯ เป็นต้น ความสามารถและความถูกต้องในการรักษาลำดับรองลงมาจะเป็นแพทย์ในโรงพยาบาลจังหวัด โรงพยาบาลชุมชน และโรงพยาบาลอำเภอ และรองลงมาอีกขั้นคือ แพทย์ในคลินิก ส่วนกลุ่มที่มีการรักษาโรคต่ำสุดของนักวิชาชีพด้านนี้คือ สถานือนามัยและหมอฉีดยา/การแพทย์ทางเลือก¹⁹

จากที่กล่าวมาเห็นได้ชัดว่า ระบบสุขภาพเป็นระบบของการแพทย์ตะวันตกหรือการแพทย์สมัยใหม่ ได้กลายเป็น “สุขภาพกระแสหลัก” ซึ่งมีบทบาทอย่างมากในการกำหนดทิศทางของสุขภาพของคนในสังคม ซึ่งอำนาจสุขภาพนี้ส่วนหนึ่งก็มาจากความชอบธรรมตามกฎหมายที่ได้ทำให้สิ่งที่ออกมาจากแพทย์มีอำนาจว่าเป็นความถูกต้อง ก่อกำเนิด “วาทกรรมสุขภาพกระแสหลัก” ที่กำหนดโดยแพทย์และวิธีที่แพทย์ใช้ภาษาว่าการเจ็บป่วยคือการได้รับเชื้อโรค และอาจถูกเรียกว่า “ผู้ติดเชื้อ” ต้องถูกแยกไว้ต่างหาก บางกรณีอาจรุนแรงต้องถูกกันออกไปราวกับเป็นสิ่งน่ารังเกียจ เช่น ผู้ติดเชื้อไขหวัดนก ส่วนการรักษาก็ต้องอยู่ในความดูแลของแพทย์หรือแพทย์เฉพาะทางในกรณีที่มีอาการหนัก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการรักษาร่างกายแบบแยกเป็นส่วนๆ ผู้ป่วยจึงต้องอยู่ในสถานที่ที่แพทย์ระบุไว้ เช่น ในโรงพยาบาลหรือในห้องปลอดเชื้อ เป็นเหมือนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และปลอดภัยที่ใช้สำหรับการช่วยชีวิตหรือทำให้หายจากโรค ฉะนั้นหากไม่พบว่ามีเชื้อโรคหรือไม่พบการผิดปกติของอวัยวะใดๆ ย่อมถือว่าบุคคลผู้นั้นยังไม่ป่วยและควรจะสบายดี สภาวะสุขภาพของผู้คนจึงขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของแพทย์ ซึ่งเป็นเหมือนของสูงที่คนธรรมดาไม่อาจเข้าถึงได้ เช่น การใช้ศัพท์ทางการแพทย์ที่เข้าใจยากหรือไม่อาจเข้าใจได้เลย เป็นความรู้ที่ไม่สามารถเรียนด้วยตนเอง แต่ต้องพึ่งพาไปตลอด

นอกเหนือไปจากการอ้างความชอบธรรมเรื่องวิธีการรักษาที่ถูกต้องแล้ว ยังมีการกล่าวว่าเป็นบุคคลอื่นที่ไม่ผ่านการรับรองจากระบบของรัฐเป็นหมอเถื่อนหรือผู้ที่ให้การรักษายาบาลอย่างผิดกฎหมาย” การไปซื้อยารับประทานจากเภสัชกรจากร้านขายยาเอง เป็นการหา “หมอดี” ซึ่งเป็นเหมือนการกระทำที่ไม่ฉลาดหรือไม่ถูกต้อง การสร้างวาทกรรมด้วยข้อความ/ข้อความเช่นนี้ จึงเป็นการผูกขาดอำนาจแห่งการกำหนดวิถีของการดูแลสุขภาพว่าต้องเป็นไปตามแพทย์สั่งเท่านั้น อำนาจของแพทย์มีมากถึงขนาดที่จะชี้ขาดได้ว่า บุคคลที่ได้รับการวินิจฉัยจากแพทย์ จะได้รับการปฏิบัติตามกฎหมายที่แตกต่างกันได้ เช่น จะเป็นอาชญากรหรือเป็นผู้ป่วยทางจิต จะได้รับสิทธิหรือการยกเว้นบางประการ เนื่องจากการรับรองของแพทย์ อาทิ การมีใบรับรองแพทย์เพื่อยืนยันการป่วยจริงสำหรับการลาเรียน

¹⁹ สันตดี เสริมศรี, ศาสตราจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา.

หรือผลงาน การใช้ใบรับรองแพทย์เพื่อได้รับการยกเว้นการรับราชการทหาร การสมัครเรียน การสมัครงาน หรืออื่นๆอีกมาก แพทย์กลายเป็นผู้กำหนดชีวิตของผู้คนในสังคม สิ่งที่แพทย์กล่าวเป็นวาจากรรมที่มีอำนาจอันไม่อาจปฏิเสธได้

อย่างไรก็ตามเรื่องราวของสุขภาพของผู้คนในสังคมก็มีความซับซ้อนการมองตามแนวคิดของการแพทย์แบบตะวันตกที่อิงทฤษฎีโรคเท่านั้น จึงได้มีการให้ความหมายของบุคคลเกี่ยวกับสุขภาพในมิติต่างๆ ทั้งมิติทางกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งได้ส่งผลมิให้กลุ่มบุคคลต่างๆ ให้ความหมายของสุขภาพหรือสภาวะแบบใหม่ที่ต่างกันออกมา โดยเฉพาะในสังคมเมืองที่บุคคลถูกรอบงำด้วยอิทธิพลของทุนนิยมและบริโภคนิยม อันรวมไปถึงความแตกต่างทั้งในเชิงเศรษฐกิจ อำนาจ และวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในสังคมเมืองที่ได้ส่งผลต่อการมีสภาวะที่ดีได้

นอกจากนั้น การเสริมสร้างสุขภาพยังเป็นไปตามความแตกต่างในการให้ความหมายต่อสิ่งต่างๆ ของประสบการณ์ชีวิตที่ต่างกัน การมองสุขภาพตามทฤษฎีใหม่ด้านสุขภาพด้วย ตามการรายงานของนายแพทย์ประเวศ วะสี ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงปริมณฑลของสุขภาพ²⁰ ดังรูป 2.1 ดังนี้

รูป 2.1 ปริมณฑลของสุขภาพ

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าการนิยามความหมายของสุขภาพจะสังกัดทฤษฎีสุขภาพ 2 แบบ คือ (1) ทฤษฎีโรค และ (2) ทฤษฎีใหม่ด้านสุขภาพ โดยประชากรในสังคมนั้นจะสังกัดอยู่ใน 3 ปริมณฑลทางสุขภาพซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ส่วนใหญ่คือ

1) ส่วนที่สุขภาพเสีย ได้แก่ คนที่มีอาการเจ็บไข้ได้ป่วย แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ

1.1) เจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ เป็นพวกที่เจ็บไข้ได้ป่วยซึ่งใช้เครื่องมือทางการแพทย์ตรวจพบว่ามีสาเหตุมาจากเชื้อโรคตัวไหนหรืออวัยวะส่วนใดบกพร่อง

²⁰ อังโน กาญจนาน แก้วเทพ. สู้พื้นที่บ้านชนรับงานสุขภาพ. (กรุงเทพฯ: โครงการสู้พื้นที่บ้านสื่อสารสุข, 2549). หน้า 80

1.2) กลุ่มคนที่เจ็บป่วยแต่ไม่รู้สาเหตุ บรรดาแพทย์จะไม่เข้าใจว่าคนไข้ป่วยเพราะอะไร และบางครั้งอาจวินิจฉัยว่าคนไข้แก๊งป่วย

2) ส่วนที่สุขภาพดีคือ กลุ่มคนที่มีสุขภาพพลานามัยดีเป็นปกติ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ดำเนินชีวิตอย่างสามัญธรรมดา ส่วนนี้จะเป็นส่วนใหญ่ของพื้นที่ทั้งหมด

จากเขตพื้นที่ทั้ง 3 พื้นที่นี้ การแพทย์แบบทฤษฎีโรคนั้นจะจัดการได้แต่กลุ่มสุขภาพเสียในเขต 1 เท่านั้น แต่สำหรับในเขต 2 และเขต 3 ซึ่งเป็นพื้นที่ที่กว้างใหญ่นั้น จำเป็นต้องใช้ทฤษฎีใหม่ด้านสุขภาพหรือสุขภาพกระแสทางเลือกมาเป็นแนวคิดหลักขึ้นมา

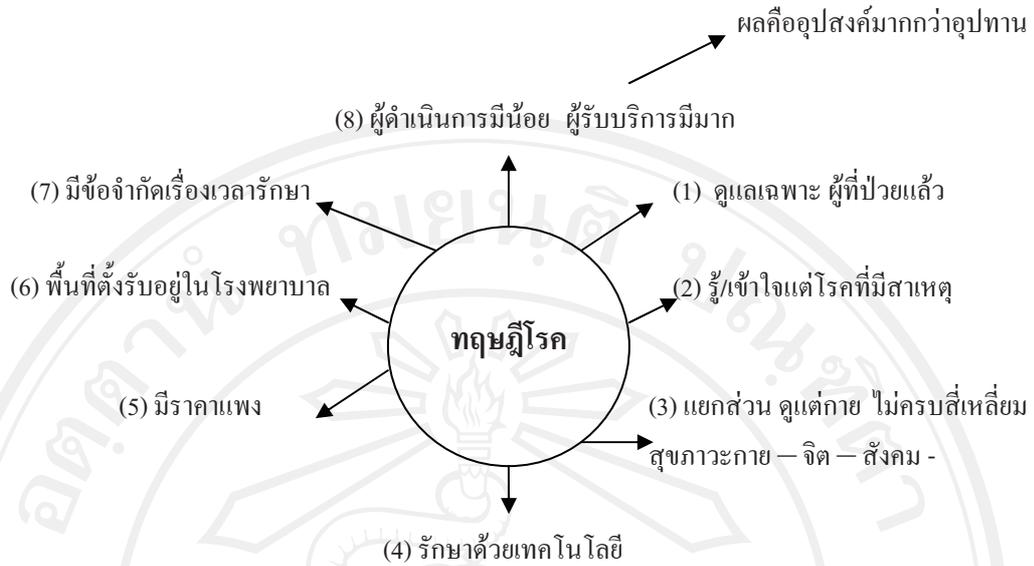
2.2.2 วิธีของกระบวนทัศน์สุขภาพกระแสหลักและกระแสทางเลือก

ที่กล่าวมาในตอนต้นได้ทำให้เห็นความเป็นมาของสุขภาพกระแสต่างๆที่นำมาถึงกระบวนทัศน์สุขภาพกระแสหลักและในที่สุดก็มีแนวคิดสุขภาพใหม่ขึ้นมาต่อรองเป็นกระบวนทัศน์สุขภาพกระแสทางเลือกวิธีของกระบวนทัศน์สุขภาพทั้งสองกระแสสามารถอธิบายได้ดังต่อไปนี้

1) กระบวนทัศน์สุขภาพกระแสหลัก เป็นระบบของการแพทย์ตะวันตกหรือการแพทย์สมัยใหม่ พัฒนามาจากทฤษฎีเชื้อโรค สุขภาพกระแสหลักนี้ได้ยึดปรัชญาการแพทย์ตะวันตกที่ไม่เชื่อมโยงการรักษาเข้ากับสังคมและวัฒนธรรม แต่ยึดมั่นในสิ่งที่พิสูจน์เห็นได้ใช้แนวคิดปฏิฐานนิยม (Positivism) เป็นการแพทย์แบบอาศัยการทดลอง สามารถอธิบายได้ด้วยการทดลองตามหลักวิทยาศาสตร์ พึ่งพาเครื่องมือที่มีเทคโนโลยีก้าวหน้าขั้นสูง ใช้วิธีการมองปัญหาแบบลงลึกเช่น เซลล์ ยีน โครโมโซม DNA RNA และศึกษาร่างกายแบบ กายวิภาค แยกย่อยเป็นแขนงวิชามองปัญหาในลักษณะจุลภาคและใช้วิธีการศึกษาแบบวิเคราะห์ คือศึกษาโดยแยกแยะคุณสมบัติ ส่วนประกอบหรือปัจจัยต่างๆออกจากกัน แก้ปัญหาแบบกลไกโดยดูที่ร่างกายแบบเฉพาะส่วน บนฐานความเชื่อที่ว่าต้นเหตุของการไม่สบายเกิดจากการบุกรุกของเชื้อโรคจึงต้องกำจัดเชื้อโรคให้ได้ รักษาไข้เป็นหลักมุ่งทำลายสิ่งแปลกปลอมทุกอย่างแม้กระทั่งอวัยวะที่ไม่สามารถใช้งานได้ก็ตัดออกไปชีวิต มองร่างกายมีสภาพเป็นวัตถุ ดังนั้นมุมมองทางด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพไม่ใช่สิ่งจำเป็น

จากสภาพของระบบสุขภาพแบบตะวันตก²¹ ตามทฤษฎีโรคจะมีลักษณะตามกระบวนทัศน์สุขภาพกระแสหลักดังรูป 2.2 ดังนี้

²¹ กาญจนา แก้วเทพ, *สื่อพื้นบ้านขนานรับงานสุขภาพ*, (กรุงเทพฯ: โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, 2549), หน้า 80-81.

รูป 2.2 ลักษณะกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลัก

จากภาพได้อธิบายลักษณะและแนวคิดของกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลักต่อไปนี้ คือ

- 1) พื้นที่รับผิดชอบ จากภาพข้างต้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลักนั้นจะรับผิดชอบกลุ่มคนเพียงเล็กน้อยคือคนที่เจ็บป่วยแล้ว
- 2) ขอบเขตของโรค และกลุ่มคนที่เจ็บป่วย กระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลัก จะรับผิดชอบอย่างเต็มที่ ได้เฉพาะ โรคที่ตรวจพบรอยโรคทางกายภาพหรือทางวัตถุ เช่น โรคที่ตรวจพบด้วยคลื่นรังสีหรือตัดชิ้นเนื้อไปตรวจเท่านั้น ซึ่งความผิดปกติทั้งหลายต้องเกิดมาจากทางกายหรือทางวัตถุ แต่หากเป็น “โรคที่เกิดจากทางใจ/ทางสังคม” คลื่นรังสีหรือชิ้นเนื้อก็ไม่อาจจะระบุได้
- 3) วิธีการเข้าสู่ปัญหาความเจ็บป่วย กระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลัก ก่อตัวมาจากวิชาด้านชีววิทยาจึงเรียกว่าเป็น “ชีวการแพทย์” ซึ่งมองแต่แกนดั้งคือเกณฑ์ทางกายเท่านั้น แยกดูแลเรื่องทางร่างกาย แต่ไม่ครอบคลุมไปถึงแกนอื่นๆ เช่น แกนกว้างทางสังคมหรือแกนลึกทางด้านจิตใจ แต่ความเจ็บป่วยนั้นเกิดมาจากหลายแกน ดังเช่นที่องค์กรอนามัยโลกก็ได้ระบุแล้วว่า สุขภาพที่ดีนั้นต้องมีสภาวะที่ดีครอบคลุมทั้ง 4 แกนคือ กาย/จิต/สังคม และจิตวิญญาณ
- 4) วิธีจัดการกับปัญหากระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลัก เติบโตมาจากวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่งเป็นการจัดการกับปัญหาด้วยเทคโนโลยี ดังนั้นทั้งกระบวนการตรวจและรักษาของการแพทย์แผนใหม่จึงเป็นเรื่องของเครื่องตรวจวัดความดัน เครื่องเอ็กซเรย์สมอง การให้ยาบำรุง การให้ยามาเชื้อ ฯลฯ ซึ่งหากเป็นโรคที่มีสาเหตุทางกายก็จะหาทางเยียวยารักษาได้ดี แต่ถ้าเป็นโรคทางใจ/ทางสังคม ก็จะไม่แก้ไขไม่ได้ นอกจากนั้นจากข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการประเมินผล

เทคโนโลยีของรัฐสภาอเมริกัน²² ระบุว่าโรคที่เป็นแล้วหายได้นั้นมีไม่ถึงร้อยละ 20 ที่หายเพราะการใช้เทคโนโลยีที่เฉพาะเจาะจง อีก 80% หายเพราะสาเหตุอื่น เช่น หายเอง หายเพราะยาแบบ Placebo (ยาที่ไม่ได้ออกฤทธิ์กับโรค) หายเพราะได้รับการดูแลเอาใจใส่ ฯลฯ

5) มีราคาแพง เนื่องจากเทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่มีความซับซ้อนได้มาอย่างยากลำบาก จำเป็นต้องมีการใช้อุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์สกัดออกมา จึงทำให้มีราคาแพง และเมื่อยิ่งมาบวกผสมกับระบบการแพทย์ที่กลายเป็นระบบธุรกิจหวังกำไร ค่าบริการเชี่ยวชาญรักษาก็ยิ่งสูงขึ้นไปอย่างมาก การไปคลินิก โรงพยาบาลเอกชน หรือซื้อแนะนำที่มีอะไรก็ให้ปรึกษาแพทย์ จึงเป็นสิ่งที่คนยากจนไม่อาจจะทำได้ แม้ว่าจะอยากทำใจแทบขาด เนื่องจากบริการด้านสุขภาพได้กลายเป็นสินค้าราคาแพงเกินเอื้อม

6) การตั้งรับของสถานให้บริการ เนื่องจากวิธีออกแบบของการให้บริการของกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลักนั้นมีลักษณะรวมศูนย์ กล่าวคือทุกอย่างตั้งอยู่ที่โรงพยาบาลทั้งหมด ดังนั้นผู้ที่มีปัญหาด้านสุขภาพจึงต้องเป็นฝ่ายก้าวเข้ามาหา และถ้าอยู่ไกล โรงพยาบาล ไม่มีค่าเดินทาง ก็ไม่อาจจะก้าวไปถึงบริการได้

7) ผู้ที่มีความรู้ที่จะใช้ทฤษฎีโรคได้นั้นมีปริมาณจำกัดและผูกขาดอยู่ในมือคนกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่ง คือ แพทย์/พยาบาล/เจ้าหน้าที่ที่ฝึกอบรมทฤษฎีโรงมามากบ้างน้อยบ้างตามลำดับไหล่ แต่ในขณะที่บุคลากรมีจำกัด (Supply น้อย) และผู้ต้องการใช้บริการมีมาก (Demand มาก) จึงก่อให้เกิดสภาวะติดขัดด้านการให้บริการจนกลายเป็นอาการคนไข้ล้น โรงพยาบาล การตรวจรักษาคอนไซม์มีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐาน (ตรวจแค่คนละ 2 นาที) ระบบให้บริการทั้งระบบก็เสื่อมทรุดลง

จากสาเหตุที่สืบทอดต่อเนื่องกันดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันแบบทฤษฎีโรค ซึ่งเป็นสุขภาพกระแสหลักนั้น มีข้อจำกัดมาก เพราะแม้แต่ในเขตที่มีผู้ป่วยเป็นโรคที่สามารถนิยามสาเหตุได้ชัดเจน ยังทำไม่สำเร็จ ทำให้เขตของผู้ป่วยที่ไม่สามารถระบุสาเหตุได้ชัดเจน ก็ยิ่งขยายตัวมากขึ้น ส่วน ผู้ที่มีสุขภาพดีก็จะพากันมีสุขภาพเสื่อมถอย สภาพการณ์นี้ทำให้เกิดวิกฤติในระบบสุขภาพ

นอกจากนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดของสุขภาพกระแสหลักอาจจะเป็นเรื่องของผลประโยชน์ตามที่ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิฑูร อึ้งประพันธ์ กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “ปัญหาจริยธรรมทางวิชาชีพของประเทศไทย : เน้นด้านการแพทย์และสาธารณสุข” ว่า

แต่เดิมนั้น แพทย์ประกอบวิชาชีพเพื่อประโยชน์ของผู้ป่วยเป็นหลัก เพราะฉะนั้นแพทย์ได้รับค่าตอบแทนในอดีตนั้นแพทย์คงไม่ได้รับค่าตอบแทนที่เป็นเงินเป็นทองมากมายนัก ดังนั้นวิชาชีพ

²² กาญจนา แก้วเทพ, *สื่อพื้นบ้านขนานรับงานสุขภาพ*, (กรุงเทพฯ: โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, 2549), หน้า 83-84.

แพทย์ในอดีตอยู่ได้ด้วยค่าตอบแทนเล็กๆ น้อยๆ เพื่อการดำรงชีพ แต่ในปัจจุบันนี้แนวความคิดในการประกอบวิชาชีพเปลี่ยนแปลงไป วิชาชีพแพทย์นั้นมิได้เป็นเรื่องของแพทย์ต่อผู้ป่วยโดยตรงแต่เพียงอย่างเดียวแล้ว ในปัจจุบันนี้ในแง่ของวิชาชีพแพทย์ที่ดี การใช้เครื่องมือแพทย์ที่ดี การใช้ยาที่ดี ล้วนมีเรื่องของธุรกิจอุตสาหกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ซึ่งธุรกิจอุตสาหกรรมเหล่านี้หวังผลประโยชน์ตอบแทนเป็นหลัก มีข่าวอยู่เสมอว่าโรงพยาบาลเอกชนคิดค่ารักษาพยาบาลแพง แนวความคิดในเรื่องผลประโยชน์นั้น ผู้ที่ลงทุนย่อมหวังประโยชน์ที่จะได้รับให้มากที่สุด ขณะเดียวกันผู้ที่รับบริการหรือผู้ป่วยก็คิดว่า แพทย์ยังต้องได้รับค่ารักษาเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เมื่อแนวความคิดด้านธุรกิจเข้ามาแทรกแซงวงการแพทย์ เกิดมีโรงพยาบาลเอกชนที่ดำเนินการในรูปของบริษัททั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ ลักษณะการแพทย์ธุรกิจเช่นนี้กำลังจะเข้ามาในประเทศไทย เรียกกันว่า “บริษัทสุขภาพ” กำลังจะมาติดต่อขยายธุรกิจดังกล่าวกับโรงพยาบาลเอกชนกว่าสิบแห่งในประเทศไทย ซึ่งต่อไปจะเป็นปัญหายิ่งขึ้น เพราะเป็นการแน่นอนว่า ถ้ามีการลงทุนในลักษณะนี้ก็ต้องหวังผลกำไรที่จะเอาไปแบ่งปันผลประโยชน์²³

จึงไม่น่าประหลาดใจที่จะพบตัวเลขของธุรกิจสุขภาพ อาทิ ทัวร์สุขภาพที่มีกลุ่มเป้าหมายหลักเป็นชาวต่างชาติ มีการคาดการณ์รายได้กันสูงถึงปีละ 36,000 ล้านบาท²⁴ ส่วนธุรกิจโรงพยาบาลเอกชนก็ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง มีมูลค่าในตลาดปี 2549 ถึง 49,000 ล้านบาท²⁵ ข้อมูลดังกล่าว ทำให้เห็นว่าสุขภาพเป็นเรื่องของการทำเงิน

สิ่งที่เกิดขึ้นใน “สุขภาพกระแสหลัก” ทำให้ต้องมีการคิดทบทวนเรื่องการทำหน้าที่ความหมายใหม่ของการดูแลรักษาสุขภาพ เกิดเป็นแนวคิดเรื่อง การทำนุบำรุงรักษาหรือสร้างเสริมสุขภาพที่ดีตามทฤษฎีใหม่ด้านสุขภาพ เพราะสุขภาพกระแสหลัก ที่แม้จะถูกยกว่ามีมาตรฐานสูง ก็ยังไม่สามารถตอบโจทย์ทางด้านสุขภาพได้อย่างครบถ้วนทุกแง่มุมได้ ด้วยว่าสุขภาพเป็นเรื่องที่ซับซ้อนกว่าการมองตามแนวคิดของการแพทย์แบบตะวันตกที่อิงทฤษฎีโรคเท่านั้น²⁶

สุขภาพกระแสหลักที่มุ่งการรักษาแบบแยกส่วนทำให้การดูแลสุขภาพไม่ครบองค์ประกอบรอบด้าน กล่าวคือ กาย - จิต - สังคม - สิ่งแวดล้อม หนทางของการดูแลสุขภาพจึงควรมีรูปแบบใหม่ตาม นพ. ดร. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้กล่าวไว้ว่า

²³ วริยา จินวรรโณ, นานาพรรณสะเกี่ยวกับจริยธรรม, (กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2536), หน้า 24-25.

²⁴ ศูนย์วิจัยสิทธิกรไทย จำกัด, “คาดมูลค่าตลาดท่องเที่ยวสุขภาพในไทยปีนี้สูงกว่า 36,000 ล้านบาท”, *มองเศรษฐกิจ*, ฉบับที่ 2010 (กรกฎาคม 2550).

²⁵ “โรงพยาบาลเอกชน : การขยายตัวยังเป็นไปอย่างต่อเนื่อง”, *สารวิจัยธุรกิจธนาคารกรุงเทพ*, (January 2008).

²⁶ กาญจนนา แก้วเทพ, *สื่อพื้นบ้านชาวบ้านรับงานสุขภาพ*, (กรุงเทพฯ: โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, 2549), หน้า 80.

กระบวนการค้นคว้าสุขภาพในสังคมไทยที่ผ่านมามีกรอบจำกัดด้วยการแพทย์แบบชีวภาพที่ลดทอนชีวิตลงเหลือเพียงมิติทางชีววิทยา สุขภาพในทัศนะแบบชีวภาพที่ลดทอนชีวิตลงเหลือเพียงมิติทางชีววิทยา สุขภาพในทัศนะแบบชีวภาพนี้จึงขาดซึ่งมิติทางจิตวิญญาณ สุนทรียภาพ และความเป็นมนุษย์ รวมทั้งขาดความเชื่อมโยงไปสู่มิติทางสังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะอธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับสุขภาพและการเจ็บป่วยด้วยข้อเท็จจริงทางชีววิทยาเท่านั้น มิฉะนั้นทัศนะทางสุขภาพนี้กำลังถูกทำลายจากความเคลื่อนไหวทางสังคมที่มุ่งนิยามสุขภาพในความหมายใหม่ เป็นนิยามที่ขยายขอบเขตความหมายของสุขภาพไปครอบคลุมทั้งภาวะแห่งความสุขที่เป็นด้านในของชีวิตและการเป็นหนึ่งเดียวของมนุษย์กับระบบนิเวศน์ และเป็นแรงผลักดันให้ต้องแสวงหาแนวคิดใหม่แนวทางใหม่ ในการออกจากปัญหากระบวนการค้นคว้าสุขภาพเป็นรากฐานของวิถีชีวิตที่กำหนด “ความรู้” และ “ความรู้สึกนึกคิด” ของมนุษย์²⁷ สิ่งที่กำลังกล่าวมาจึงมีทางออกเป็นกระบวนการค้นคว้าสุขภาพกระแสทางเลือก ดังรายละเอียดปรากฏในหัวข้อถัดไป

2.2.3 กระบวนการค้นคว้าสุขภาพกระแสทางเลือก

เป็นแนวคิดสุขภาพที่ยึดหลักปรัชญาการแพทย์ตะวันออกใช้แนวคิดการแพทย์แบบองค์รวม (Holistic) มองปัญหาแบบมหภาค ศึกษาแบบสังเคราะห์ โดยบูรณาการคุณสมบัติ ส่วนประกอบหรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องในลักษณะองค์รวม เป็นการแพทย์อาศัยความชำนาญและการสังเกต เชื่อมโยงการดูแลสุขภาพเข้ากับสังคมและวัฒนธรรมสุขภาพเป็นเรื่องของการแพทย์ร่วมกับวิถีชีวิตที่พึงพาดูมีปัญญาและความรู้ทางการแพทย์จากบรรพชน โดยศึกษาร่างกายแบบสรีรวิทยา มีความเชื่อว่าต้นเหตุของการไม่สบายเกิดจากการเสียดุลยภาพด้านต่างๆ จึงต้องปรับสมดุลด้านต่างๆที่เกี่ยวข้องให้ได้เป็นหลัก เช่นการปรับธาตุ สิ่งแวดล้อม ร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ นอกจากนั้นสุนทรียภาพ และสุขภาพ ต้องเชื่อมโยงกับสังคม ชุมชน และประสานสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ ดังนั้นสุขภาพจึงเป็นเรื่องของคุณภาพชีวิต²⁸

คุณภาพชีวิตที่มาจากการปรับกระบวนการค้นคว้าสุขภาพเข้าแบบกระแสทางเลือกอาจสรุปได้ว่า มีขอบเขตของการดูแลสุขภาพผู้ป่วย ตั้งแต่คนที่มีสุขภาพดีเป็นส่วนใหญ่ รวมไปถึงที่เจ็บป่วยจากเรื่องทางใจหรือทางสังคมด้วย และผู้ป่วยที่มีอาการ โรคแน่ชัด การดูแลสุขภาพลักษณะนี้จึงเน้นคนที่มีสุขภาพดีให้ “สร้างเสริมและบำรุงรักษาคุณภาพเอาไว้” และช่วยปรับให้ผู้ที่มามีปัญหาต่างๆฟื้นฟูจนแข็งแรงขึ้นมา เป็นการทำงานที่มีภารกิจด้านสุขภาพทั้ง 4 ด้านสาธารณสุขสุขก็คือ ภารกิจด้านส่งเสริม/ป้องกัน/รักษา และฟื้นฟู ซึ่งได้แก่การสร้างคุณภาพดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และอาจจะต้องชัดเจนได้ว่า ต้องทำภารกิจด้านส่งเสริมหรือการสร้างสุขภาพที่ดีก่อนเป็นอันดับแรก ส่วนทางด้านเครื่องมือการทำงานต้องมี 4 เครื่องมือคือ มาตรการทางกาย มาตรการทางจิต ทางสังคม และสิ่งแวดล้อม สำหรับผู้ดำเนินการ/

²⁷ โกมาตร เสถียรทรัพย์, *มิติสุขภาพ : กระบวนการค้นคว้าสุขภาพใหม่เพื่อสร้างสังคมแห่งสุขภาพ*, (นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ, 2547), หน้า 4.

²⁸ จีน วิฑิตและวิฑิต วิวัฒนาวิบูล, *ปรัชญาแนวคิดพื้นฐานการแพทย์ตะวันออก – ตะวันตก*, (กรุงเทพฯ: มปป., 2537), หน้า 5-6.

พื้นที่ ทุกคนทุกกลุ่ม/ทุกองค์กรจะเข้ามามีส่วนในเรื่องงานสร้างเสริมสุขภาพอย่างถาวร และพื้นที่
 แห่งการสร้างเสริมสุขภาพนั้นก็เป็นไปได้ทุกหนทุกแห่งอย่างไม่จำกัดไม่ว่าจะเป็นในบ้าน โรงเรียน
 วัด สถานที่ทำงาน ฯลฯ ซึ่งหากเปรียบเทียบกับสุขภาพกระแสหลักแล้วจะมีแต่มาตรการทางกายเป็น
 หลักเท่านั้น

เมื่อกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสทางเลือกได้ปรากฏตัวขึ้นบนเวทีสุขภาพเพื่อทำกิจการสร้าง
 พื้นที่ด้านการให้ความหมายสุขภาพกับ“สุขภาพกระแสหลัก” ซึ่งมีวาทกรรมที่เข้มแข็งสร้างรากฐาน
 อย่างแน่นอนบนความคิดของผู้คนในสังคมมาเป็นเวลานานและเป็นที่ยอมรับในวงกว้างสุขภาพ
 กระแสทางเลือก จึงต้องมีชุดวาทกรรมที่สามารถเป็นคู่ต่อสู้ที่สมน้ำสมเนื้อให้ถึงกลุ่มเป้าหมายที่ใหญ่
 กว่านั่นคือกลุ่มคนที่เจ็บป่วยจากเรื่องทางใจหรือทางสังคมหรือเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ ให้หันมา
 หา “คุณภาพบำบัด” พร้อมกับกลุ่มคนที่มีสุขภาพดีให้ “สร้างเสริมและบำรุงรักษาคุณภาพเอาไว้”
 หรือตามวาทกรรมที่ว่าต้อง “สร้างนำซ่อม” แล้วเส้นทางสุขภาพแบบนี้จะเปิดกว้างสำหรับคนทุกกลุ่ม
 ทุกคนทุกพื้นที่ ทุกหน่วยงานที่จะต้องสร้างเสริมสุขภาพด้วยตนเอง เพราะสุขภาพดีนั้น ไม่มีขาย อยาก
 ได้ต้องสร้างเอง สรุปแล้วกระบวนการทัศนสุขภาพทั้งสองกระแสได้มีวิถีที่เป็นข้อเปรียบเทียบกันอย่าง
 เห็นได้ชัด ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 2.1 วิถีของกระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลักและกระแสทางเลือก

ข้อเปรียบเทียบ	กระบวนการทัศนสุขภาพกระแสหลัก	กระบวนการทัศนสุขภาพกระแสทางเลือก
สาเหตุความเจ็บป่วย	เชื้อโรคและความผิดปกติของร่างกาย	ร่างกายเสียคุณภาพ
กลุ่มเป้าหมาย	ผู้ป่วย	ผู้ป่วยและผู้ที่ยังไม่แสดงอาการป่วย
ขอบเขตการดูแลรักษา	มุ่งกำจัดโรค เฉพาะร่างกายส่วนที่ เจ็บป่วย	มุ่งสร้างคุณภาพทั้งกาย-จิต-สังคม- สิ่งแวดล้อม
แนวคิด	แพทย์เฉพาะทาง แพทย์แผนใหม่ (ตะวันตก)	แพทย์องค์รวม แพทย์แผนโบราณ (ตะวันออก)
วิธีการจัดการ	ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และสารสกัด สังเคราะห์	ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมและสมุนไพร
บุคลากรที่ให้บริการ	แพทย์ พยาบาล ผู้ผ่านการฝึกอบรม โดยเฉพาะ	หมอพื้นบ้าน ครอบครัว และตนเอง
สถานที่	สถานพยาบาลตามกฎหมาย	สถานที่ตามความเหมาะสม
การให้เวลาบริการสุขภาพ	ให้เวลากำจัด	ใช้เวลายืดหยุ่นตามความจำเป็นของ ผู้รับบริการ
ค่าใช้จ่าย	ราคาแพง	ราคาถูก
ผลสัมฤทธิ์	รักษาได้ตามอาการเฉพาะส่วน	สุขภาพดีองค์รวม

ธุรกิจสปาได้ดึงเอาข้อได้เปรียบจากกระบวนการบวทศน์สุขภาพกระแสหลักและกระแสทางเลือกมาใช้อย่างลงตัวกลายเป็นการประกบคู่ของสุขภาพสองกระแสเข้าด้วยกัน สิ่งนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำเนินธุรกิจสปาที่มักได้กล่าวถึงในวาทกรรมสุขภาพเสมอ โดยผู้ศึกษาจะขอนำสรุปให้เห็นวิธีของกระบวนการบวทศน์สุขภาพทั้งสอง ดังตารางต่อไปนี้

จากตารางสรุปแนวคิดเรื่องกระบวนการบวทศน์สุขภาพที่ผ่านมาจะเห็นความแตกต่างทางชีวสุขภาพที่กลายมาเป็นช่องเหมาะด้วยการนำเฉพาะข้อเด่นมาประกบคู่เข้าด้วยกันให้เป็นลักษณะเฉพาะของการดูแลสุขภาพแบบธุรกิจสปา ดังตาราง 2.1 ต่อไปนี้

ตาราง 2.2 บริบทกระบวนการบวทศน์สุขภาพของธุรกิจสปา

ข้อเปรียบเทียบ	กระบวนการบวทศน์สุขภาพกระแสหลัก	กระบวนการบวทศน์สุขภาพกระแสทางเลือก	สุขภาพแบบสปา
สาเหตุความเจ็บป่วย		การเสียสุขภาพ	ใช้เป็นเหตุผลเชิญชวนลูกค้าให้มารับบริการ
กลุ่มเป้าหมาย		ผู้ป่วย ผู้ที่ไม่แข็งแรง และผู้มีสุขภาพดี	ทำให้กำหนดกลุ่มลูกค้าได้มากขึ้น
ขอบเขตการดูแลรักษา		มุ่งสร้างสุขภาพทั้งกาย-จิต-สังคม-สิ่งแวดล้อม	ใช้กำหนดขอบเขตการบริการสุขภาพให้ลูกค้า
แนวคิด		แพทย์องค์รวม แพทย์แผนโบราณ (ตะวันออก)	ใช้เป็นความรู้เพื่อกำหนดรูปแบบในสปาเมนู
วิธีการจัดการ	ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และยาสกัดสังเคราะห์	ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมและสมุนไพร	ทำให้เกิดการผสมผสานเทคนิคการดูแลสุขภาพ
บุคลากรที่ให้บริการ	แพทย์ พยาบาล ผู้ผ่านการฝึกอบรมโดยเฉพาะ		กำหนดให้ผู้ชำนาญการเท่านั้นเป็นบุคลากรให้บริการสุขภาพ
สถานที่	สถานพยาบาลตามกฎหมาย	สถานที่ตามความเหมาะสม	กำหนดให้สปาเป็นสถานที่ดูแลสุขภาพ
การให้เวลาบริการสุขภาพ		ใช้เวลาได้ยืดหยุ่นตามความจำเป็นของผู้รับบริการ	ใช้กำหนดเวลาตามสปาเมนูให้ลูกค้าเลือก
ค่าใช้จ่าย	ราคาแพง		ทำให้สามารถตั้งค่าบริการในราคาสูง
ผลสัมฤทธิ์		สุขภาพดีองค์รวม	ทำให้เห็นประโยชน์ของการรับบริการสปา

จากตาราง 2.1 จะพบว่าธุรกิจสปาคือการบรรจบพบกันของสุขภาพสองกระแส โดยการเลือกหยิบฉวยเฉพาะส่วนดีจากกระบวนทัศน์ทั้งสองกระแสมากำหนดร่างสร้างรูปทางสุขภาพให้ธุรกิจของตน 10 ประการต่อไปนี้คือ (1) การระบุนสาเหตุของความเจ็บป่วย (2) กลุ่มเป้าหมาย (3) ขอบเขตของการดูแลรักษา (4) แนวคิดทางศาสตร์สุขภาพ (5) วิธีการจัดการ (6) บุคลากรที่ให้บริการสุขภาพ (7) สถานที่ใช้ดูแลสุขภาพ (8) การให้เวลาบริการสุขภาพ (9) ค่าใช้จ่าย (10) ผลสัมฤทธิ์ทางสุขภาพ ซึ่งในแต่ละประการมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1) การระบุนสาเหตุของความเจ็บป่วย ธุรกิจสปาเชื่อว่าการเสียสุขภาพโดยเฉพาะที่เกิดจากความเครียดจะเป็นสาเหตุของปัญหาสุขภาพต่างๆ ได้ทั้งสิ้น การระบุนสาเหตุของความเจ็บป่วยในลักษณะนี้ทำให้ธุรกิจสปาไม่เหตผลสำหรับเชื่อเชิญให้มารับบริการสปาในแบบที่โดนใจผู้คนที่ต้องใช้ชีวิตอย่างซับซ้อนตามระบบสุขภาพแบบทุนนิยมนอกจากนั้นยังเป็นการปูทางไว้อย่างดีว่าสปาจะเป็นคำตอบสำหรับปัญหาสุขภาพที่หาซื้อได้จากการบริการชั้นยอดต่อไป

2) กลุ่มเป้าหมาย ธุรกิจสปากำหนดกลุ่มลูกค้าเป็นผู้รักสุขภาพไม่ว่าจะแข็งแรงดีหรือเจ็บป่วยหรือไม่แน่ใจแต่อยากทำให้ตัวเองแข็งแรง ก็สามารถพบประตุดูแลตนเองได้ที่สปา สปาจึงมีโอกาสครอบครองส่วนแบ่งทางการตลาดสุขภาพที่ใหญ่โตได้ต่อไป

3) ขอบเขตของการดูแลรักษา ธุรกิจสปาได้ตั้งขอบเขตของการดูแลสุขภาพให้สอดคล้องกับการระบุนสาเหตุของความเจ็บป่วยและกลุ่มเป้าหมายด้วยการใช้ขอบเขตการดูแลสุขภาพแบบกระแสนางเลือกอย่างชัดเจน กล่าวคือ การสร้างดุลภาพทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม กิจกรรมสุขภาพของธุรกิจสปาจึงมีหลายมิติปรากฏออกมาการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมนั้น ต้องมีหลักการสำคัญ คือ มีการบำรุง ดูแลสุขภาพทั้งทางกาย ได้แก่ กินอาหารดี ออกกำลังกายแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสม มีโครงสร้างร่างกายที่ดี ทางจิตใจ ได้แก่ การทำสมาธิวิปัสณา การทำละหมาด การทำมิสซา ตามแนวทางความเชื่อ ซึ่งจำเป็นต้องมีนักฝึกจิตบำบัด และทางสังคม โดยการนำเอารูปแบบของวัฒนธรรมมาใช้ การมีกิจกรรมรยาท ที่ดีงาม เชื่อมโยงกับคนในชุมชน เน้นความเป็นจริงของสังคมและชุมชน โดยทำให้มีความสอดคล้องกลมกลืนกับสังคม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทย พื้นฟูบูรณการสิ่งดีงาม สืบทอดยาวนานและยั่งยืน

4) แนวคิดทางศาสตร์สุขภาพ ธุรกิจสปานำศาสตร์สุขภาพแบบกระแสนางเลือกมาใช้ โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับการแพทย์แผนไทยโบราณและการแพทย์ทางเลือกอย่างเห็น ได้ชัด เพราะมีวิถีของการตอบ โจทย์สุขภาพที่แพทย์กระแสหลักตอบไม่ได้ การใช้หลักสุขภาพบำบัดจึงเหมาะที่จะนำมาใช้ได้ในทุกกลุ่มเป้าหมายที่ระบุไว้ข้างต้นแล้วด้วย คือกลุ่มผู้ป่วยที่ทราบสาเหตุ กลุ่มผู้ป่วยที่ไม่ทราบสาเหตุและกลุ่มผู้มีสุขภาพดี

5) วิธีการจัดการ ธุรกิจสปาใช้วิธีการดูแลสุขภาพตามหลักสุขภาพทั้งสองกระแสมา ผสานเข้าไว้ด้วยกัน เหตุฉะนั้นการสร้างกำไรจากธุรกิจที่ใช้สิ่งๆที่หาได้ง่ายย่อมมีโอกาสสร้างกำไรได้ อย่างมหาศาล

ดังนั้นเครื่องมือชิ้นสำคัญในวิธีดำเนินธุรกิจสปา ก็คือการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาไว้ เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่น และสามารถอธิบายตามหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ที่มีความน่าเชื่อถือได้ อย่างสบายๆ ง่ายๆ ก็ตาม การใช้ยาหรือสารสกัดสังเคราะห์ก็มักจะยังอ้างอิงว่ามาจากสมุนไพร หรือ วัสดุธรรมชาติ เพื่อให้สอดคล้องประสานกับสุขภาพกระแสทางเลือกเอาไว้ก่อน

6) บุคลากรที่ให้บริการสุขภาพ ธุรกิจสปาได้เลือกใช้วิธีการที่ชาญฉลาดแบบแพทย์กระแสหลักด้วยการระบุตัวบุคลากรที่ให้บริการสุขภาพว่าต้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญ ผ่านการฝึกอบรมและมี ประสบการณ์ในงานบริการสุขภาพ เพื่อให้ดูเหมือนว่าสามารถไว้วางใจสปาในการดูแลสุขภาพได้ อีกทั้งยังเป็นการจำกัดว่าสุขภาพก็ยังคงอยู่ในมือของผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น ธุรกิจสปาจึงมีโอกาส ครอบครองความชอบธรรมในการดูแลสุขภาพ เช่นเดียวกับแพทย์ในกระแสหลัก

7) สถานที่ใช้ดูแลสุขภาพ แม้ว่าธุรกิจสปาจะมีสถานบริการที่ต้องการคงแบบของสุขภาพ กระแสทางเลือกไว้โดยการจัดเตรียมสถานที่อันเต็มไปดด้วยบรรยากาศของการดูแลสุขภาพที่สร้างคุณ ภาพทั้งกาย จิต สังคม สิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะที่ธุรกิจสปาประดิษฐ์ขึ้น แต่สปาก็จะอ้าง ความถูกต้องชอบธรรมได้เช่นเดียวกับสถานพยาบาลตามกฎหมายในสุขภาพกระแสหลัก เพราะได้รับการ ตรวจสอบกำกับมาตรฐานจากรัฐ เท่ากับเป็นการจำกัดสิทธิเรื่องสถานที่ของการดูแลสุขภาพ ซึ่ง ย่อมรวมถึงกิจกรรมดูแลสุขภาพทุกอย่างด้วยไว้กับตนได้อย่างไม่มีใครสงสัย

8) การใช้เวลาบริการสุขภาพ ธุรกิจสปาจะให้เวลาสำหรับการบริการสุขภาพตามแง่คิดของ สุขภาพทางเลือก โดยจะให้บริการตามความต้องการของลูกค้าเป็นหลัก ซึ่งดูเหมือนเป็นเจตนาที่ดีแต่ ในขณะเดียวกันก็เป็นไปตามนโยบายทางการค้าที่ทำกำไรได้งาม เพราะยังใช้เวลามากก็ต้องยิ่งจ่ายมาก เป็นเงาตามตัว

9) ค่าใช้จ่าย การเตรียมการทุกอย่างของธุรกิจสปาที่ผ่านมารวมไปถึงการประกบคู่สุขภาพสอง กระแสแบบมีเลศนัยเข้าไว้ด้วยกันย่อมทำให้ค่าบริการมีราคาแพงตามหลักธุรกิจอย่างแน่นอน

10) ผลสัมฤทธิ์ทางสุขภาพ สปาต้องอ้างผลสัมฤทธิ์ของการมีสุขภาพต้องร่วมมือให้สอดคล้อง กับการประกาศเจตนาของธุรกิจอันเป็นไปตามอุปสงค์ของตลาดสุขภาพ และเพื่อเป็นเหตุผลสำหรับ การสร้างกำไรได้ดีกว่าด้วย

กล่าวโดยสรุป สุขภาพทั้งสองกระแส ที่ต่างก็ช่วงชิงพื้นที่แห่งการสร้างความหมายของการ ดูแลสุขภาพมานานนั้นจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปา เพราะฐาน ที่มั่นของสองค่ายสุขภาพนี้เองที่จะผนึกกันเป็นรากเหง้าที่มาด้านสุขภาพของธุรกิจสปา ด้วยการหยิบ

ฉวยประโยชน์จากกระบวนการทัศนสุขภาพของทั้งสองกระแส แล้วจับมาเป็นสูตรผสมเฉพาะขึ้นใหม่ท่ามกลางบริบทต่างๆที่สนับสนุนอย่างลงตัว

การมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดกระบวนการทัศนสุขภาพทั้งสองกระแสเป็นแนวทางจะช่วยให้การวิเคราะห์ว่าทฤษฎีสุขภาพของธุรกิจสปาเห็นที่มอันเป็นหลักยึดของธุรกิจ สปาว่าได้ใช้หลักสุขภาพที่มีอยู่แล้วในสังคมมาประกอบสร้างว่าทฤษฎีของตนได้อย่างแยกย่อยได้อย่างไรต่อไป

2.3 ความรู้เรื่องสปา

แนวคิดนี้ประกอบไปด้วยเนื้อหาต่อไปนี้คือ 1) วิวัฒนาการของสปา 2) ความหมายของสปา 3) องค์ประกอบของสปา 4) การแบ่งประเภทของสปา 5) การบริการในสปา 6) กฎหมายที่ควบคุมกิจการสปา 7) สถานการณ์ของธุรกิจสปาไทย โดยเนื้อหาแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้

2.3.1 วิวัฒนาการของสปา

ประวัติศาสตร์ของการบำบัดรักษาโรคด้วยสายน้ำ สามารถย้อนกลับไปได้นับพันๆ ปี ในช่วง 2400 ปีก่อนคริสตกาล วัฒนธรรมของชาวอินเดียโบราณได้สร้างระบบการบำบัดร่างกายและจิตใจด้วยการชำระล้างในสายน้ำศักดิ์สิทธิ์ ตามหลักอนามัยตามอารยธรรมโบราณมีการอาบน้ำเหมือนหนึ่งพลังวิญญาณธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ ชาวอียิปต์ ชาวอัสซีเรีย และชาวมุสลิม ใช้น้ำแร่ ในการรักษา บำบัดโรค สำหรับชาวญี่ปุ่น จีน กรีก และ โรมัน ใช้การอาบน้ำอุ่นลดอาการเหน็ดเหนื่อย เมื่อยล้าของร่างกาย ช่วยส่งเสริมการรักษาบาดแผล รวมทั้งบำบัดอาการซึมเศร้า ไร้อิทธิฤทธิ์ ส่วนชนชาติกรีก เป็นชนกลุ่มแรกที่ค้นพบและเชื่อมั่นศรัทธาในความสัมพันธ์ของกันอย่างแยกไม่ได้ระหว่างสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงและจิตใจที่สุขสงบและมั่นคง ดังนั้นพวกเขาจึงสร้างศูนย์กลางใกล้แหล่งน้ำพุร้อนหรือน้ำแร่ ขึ้นมาเป็นที่สำหรับใช้อบน้ำและ คลายอาการปวดตามข้อและกล้ามเนื้อ ฯลฯ

เมื่อประมาณ 500 ปี ก่อนคริสตกาล การอาบน้ำ พัฒนาการเป็นวิธีหนึ่งในการบำบัด รักษา โดยอ้างอิงได้จาก การสร้างสถานที่ หรือ บ่ออาบน้ำที่ใหญ่โต และซับซ้อนมากกว่าที่จะใช้เป็นเพียงสถานที่ชำระล้างร่างกายเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เช่น The Roman Bath ในเมือง บาส ที่ประเทศอังกฤษ หรือ Caloglu Hamami ในกรุงอิสตันบูล ประเทศตุรกี เป็นต้น ลักษณะการตกแต่งของโรมันบาสที่ Caloglu Hamami ในกรุงอิสตันบูล ประเทศตุรกี จะเป็น โครงสร้างที่หรูหรา เน้นการตกแต่งแบบประดับประดาอย่างฟุ่มเฟือย แต่เปิดรับแสงธรรมชาติอย่างเต็มที่ หลังคาสูง และล้อมรอบด้วยผนังกระจก สระอาบน้ำจะถูกล้อมด้วยหินอ่อน และกระเบื้องโมเสก

กรรมวิธีในการใช้โรมัน บาส พบว่าผู้คนจะเข้ามาในห้องแต่งตัวเป็นห้องแรกซึ่งมีชื่อเรียกว่า Apodyterium ห้องนี้จะถูกตกแต่งด้วย ตู้และชั้นวางของมากมายเพื่อใช้เก็บรักษาข้าวของส่วนตัว และชาวโรมันไม่ได้เปลือยกายอาบน้ำ แต่จะสวมใส่ชุดที่ตัดเย็บด้วยเนื้อผ้าบางเบา รวมทั้งสวมรองเท้าแตะ

เพื่อป้องกันเหงื่อจากพื้นห้องที่มีความร้อน สำหรับผู้ชายจะเข้าไปในส่วนที่เรียกว่า Palaestrae หรือส่วนที่ใช้ออกกำลังกายต่างๆ ชั้นแรกพวกเขาจะผ่านการทาตัวด้วยน้ำมันจากพวกทาส ต่อด้วยการออกกำลังกายด้วยวิธีต่างๆ เช่น การยกน้ำหนัก มวยปล้ำ บอลเกมส์ หรือแม้แต่การวิ่ง

ผู้ชายมักจะชื่นชอบกิจกรรมเหล่านี้ เป็นพิเศษมากกว่าผู้หญิงที่มักจะใช้สถานที่อาบน้ำเป็นที่สำหรับพบปะ สังสรรค์ และชำระล้างร่างกายจากสิ่งสกปรก หลังจากผ่านการออกกำลังกายแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการเข้าสู่บริเวณที่เรียกว่า Tepidarium หรือห้องเตรียมตัวก่อนการอาบน้ำ ณ ที่นี้น้ำมัน ฟูน หรือเศษสิ่งสกปรกต่างๆ จะถูกขัดชะล้างออกไปด้วยกรรมวิธีที่เรียกว่า strigil ขั้นตอนสุดท้าย คือการเข้าสู่ Caladarium หรือห้องที่เต็มไปด้วยไอน้ำที่มาจากสระน้ำร้อน หรือในบางครั้งกลุ่มคนที่นิยมใช้ Roman bath อาจจะเข้าสู่ Laconicum สถานที่ใช้ความร้อนแบบแห้ง คล้ายคลึงกับห้องอบซาวน่าแบบปัจจุบันแทนก็ได้ หลังจากผ่านการใช้ความร้อนดังกล่าวแล้วจะต้องตามด้วย Frigidarium หรือห้องเย็นที่มีไว้สำหรับปิดรูขุมขนที่ถูกกระตุ้นให้เปิดด้วยความร้อน และการสูญเสียเหงื่อ ห้องเย็นนี้มักจะมีสระน้ำเย็นที่ขนาดมีตั้งแต่เล็กเพื่อใช้แค่ล้างเหงื่อออกไปหรือใหญ่ขนาดเป็นสระว่ายน้ำเย็นเลยก็ได้ ห้องนี้ยังอาจให้บริการอื่นเพิ่มเติมอีกก็ได้ อาทิเช่น บริการนวดร่างกายด้วยน้ำมันหอม เป็นต้น

สืบเนื่องมาจากการเรืองอำนาจในสมัยโรมัน จำนวนสถานที่อาบน้ำสาธารณะในลักษณะโรมัน บาร จึงเพิ่มจำนวนตามไปด้วย ในช่วง 300 ปีก่อนคริสตกาล มีจำนวนทั้งหมดมากกว่า 900 แห่งทั่วอาณาจักร สเปนโรมันที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดยังคงเหลือร่องรอยไว้ให้ศึกษาถึงประวัติความเป็นมาที่เมือง Merano ประเทศอิตาลี โดยทั่วไปชายและหญิงจะแยกกันอาบน้ำโดยเคร่งครัด ผู้หญิงมักจะใช้บริการในช่วงเช้า ในขณะที่ผู้ชายมักจะไปในช่วงบ่าย แต่ก็มีหลักฐานปรากฏให้เห็นว่า บางสถานที่อนุญาตให้ชายหญิงใช้บริการรวมกันได้ ซึ่งมักจะเชื่อกันว่าเป็นสถานที่ประกอบกิจการของหญิงบริการนั่นเอง

การไปใช้บริการสถานอาบน้ำแบบโรมัน บาร นั้นมักจะกินเวลานานหลายชั่วโมง เนื่องจากประกอบไปด้วยการออกกำลังกาย การพูดคุย สังสรรค์ ในบางสถานที่ที่มีขนาดใหญ่โต อาจจะมีมุมพักผ่อนอื่นๆ เสนอบริการด้วยก็ได้ เช่น สวน ห้องสมุดหรือห้องอ่านหนังสือ ภัตตาคาร บาร์ ร้านค้า หรือแม้กระทั่ง โรงหนังสือหรือโรงละคร

ในยุคที่สิ้นสุดอำนาจของอาณาจักร โรมัน ความนิยมในการใช้บริการสถานอาบน้ำแบบโรมัน บาร เริ่มน้อยลง มาตรฐานการรักษาอนามัยลดต่ำลง ถึงขนาดย่ำแย่ และเมื่อเข้าสู่ยุคกลางของยุโรป ความสนใจของผู้คนลดต่ำลงด้วยอิทธิพลความเชื่อใหม่ที่น่าเลือนและรุนแรงเกี่ยวกับการใช้ไฟหรือน้ำ

ในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 15, 16 และ 17 ได้มีแพทย์ชาวยุโรปบางคนสนับสนุนในการนำน้ำกลับมาใช้ในวัตถุประสงค์เพื่อการบำบัดรักษาอีกครั้งหนึ่ง ปี ค.ศ. 1697 Sir Jonh Floyer ใช้การบำบัดรักษาความความร้อนและเย็น จากอุณหภูมิในการอาบน้ำ และในปี 1747 John Wesley ตีพิมพ์

หนังสือเกี่ยวกับธาราบำบัด โดยมีแนวคิดว่าเป็นแนวคิดที่ง่ายและเป็นธรรมชาติที่สุดในการรักษาโรคภัยและอาการเจ็บป่วยส่วนมาก นักบวชชาวบาเวเรีย Sebastian Kniepp ได้คิดค้นทฤษฎีที่ว่าความร้อนและความเย็นรักษา กระตุ้น ระบบประสาทและระบบการไหลเวียนของร่างกาย ซึ่งเป็นที่ยอมรับและมีชื่อเสียงและ Professor Winterwitz แห่งกรุงเวียนนา ทุ่มเทใช้ชีวิตของเขาในการศึกษาและทดลองทางวิทยาศาสตร์เพื่อจัดตั้งมูลนิธิเกี่ยวกับธาราบำบัดสมัยใหม่ขึ้นมา

ใน ค.ศ. ที่ 16 สเปนเริ่มกลับมาได้รับความนิยมอีกครั้ง ดึงดูดผู้สนใจเกี่ยวกับการรักษาอาการเจ็บป่วย เป็นจำนวนมาก พัฒนาการในครั้งนี้ต่อเนื่องมาจนถึงศตวรรษที่ 18 แต่ความแตกต่างเกิดขึ้นเมื่อชาวยุโรปส่วนใหญ่ไม่รู้สึกลึกซึ้งผิดปกติในการที่จะเปลือยกายอาบน้ำกับเพศตรงข้าม สืบเนื่องมาจนถึงศตวรรษที่ 19 สเปนถูกพัฒนาขึ้นมาอย่างพิถีพิถันและประณีตบรรจงมากขึ้น ประกอบกับผู้ที่ให้บริการในเรื่องนี้มีความรู้ความสามารถและรักษาระดับการให้การบำบัดรักษา อย่างถูกต้องและมีมาตรฐานในระดับมืออาชีพ การบำบัดรักษาอย่างผิด ๆ ไม่สามารถตอบคำถามได้อีกต่อไป นักบำบัดเริ่มพิจารณาให้ผู้เข้ารับการรักษาด้วยวิธีอาบน้ำ แช่ รวมไปถึงการดื่มกินน้ำสะอาดตามธรรมชาติอีกด้วย สเปนเหล่านี้ได้ประสบความสำเร็จอย่างงดงาม และพัฒนารูปร่างหน้าอย่างรวดเร็ว ซึ่งในที่สุดได้มีการขยายประเภทการให้บริการออกไปถึงขนาด มีกัตตาคาร บ่อนคาสีโน ความบันเทิงอื่น ๆ เช่น การแสดงดนตรี หรือแม้กระทั่งสนามแข่ง ความหรูหรา ตระการตาเหล่านี้ ดึงดูดให้แม้แต่พระราชวงศ์ชั้นสูงในยุโรป ตัดสินใจที่จัดงานเลี้ยงรับรองระดับชาติหรือแม้แต่พิธีอภิเษกสมรสขึ้นในสภาพแวดล้อมดังกล่าว เพื่อรักษาภาพพจน์ที่หรูหราของตนเอง และสปาที่เดินทางมาถึงจุดที่เรียกว่าสิ่งสร้างสรรค์ได้อย่างงดงาม

แต่ด้วยเหตุผลแวดล้อมต่าง ๆ ข้างต้น ทำให้วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของสปาในการเป็นสถานบำบัดเพื่อสุขภาพค่อย ๆ เลือนหายไป แต่ถูกแทนที่เข้ามาด้วยภาพลักษณ์ของสถานที่พักผ่อนหย่อนใจเพื่อความผ่อนคลายมากขึ้น สปาที่ยังคงรักษาแนวคิดเดิมที่เป็นศูนย์กลางแห่งสุขภาพที่ดัดแปลงเป็นที่รู้จักในนามของ Health Farm ซึ่งแนวโน้มที่จะมีชื่อเสียงหรือเป็นที่รู้จักกว้างขวางก็กลับน้อยลงไปเช่นกัน

ปัจจุบันนี้คำว่า “สปา” เริ่มเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในทิศทางใหม่อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องการบำบัดทางกายภาพ (Treatments) หรือวิธีการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน เช่น การนวด วาริบำบัด สิวคนธบำบัด รวมทั้งการบำรุงรักษาความงาม ฯลฯ แต่อย่างไรก็ตามยังคงบพร่องในเรื่องของแก่นเกี่ยวกับสุขภาพในเชิงองค์รวมของทั้งร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ

2.3.2 ความหมายของสปา มีหลายความหมายดังนี้

- ความหมายที่ 1 สปา มาจากภาษาละตินว่า “Sanus per Aquam” หรือ Sanitas Per Aquas ซึ่งแปลได้ว่าใจความว่า สุขภาพจากสายน้ำ การบำบัดด้วยน้ำ หรือการดูแลสุขภาพโดยการใช้น้ำ

- ความหมายที่ 2 สปา หมายถึง ชื่อเมืองเล็กๆ ใกล้กับเมืองลีห์ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเบลเยียม ติดกับชายแดนของเยอรมัน เป็นเมืองที่เป็นแหล่งของน้ำพุที่มีแร่เหล็กตามธรรมชาติ เชื่อกันว่าในปี 1326 ช่างเหล็กของเมือง Collin le Leupe ได้ยื่นข้อเสนองานน้ำพุดังกล่าวเกี่ยวกับสรรพคุณในการรักษาโรคจึงค้นคว้าหาจนพบ และน้ำพุนี้สามารถรักษาอาการป่วยไข้ของเขาให้หายไปได้จริงๆ ภายหลังสถานที่นั้นถูกยกย่องให้เป็น health resort ที่โด่งดังและเป็นที่ยอมรับในเรื่องของการรักษาสุขภาพและอาการเจ็บป่วยต่างๆ ผู้คนส่วนใหญ่รู้จักในนามของ Espa ซึ่งเป็นรากศัพท์ที่หมายถึงน้ำพุ ในปัจจุบัน คำดังกล่าวถูกใช้ในภาษาอังกฤษว่า spa ซึ่งใช้กันอย่างแพร่หลายในความหมายของสถานที่ตากอากาศเพื่อสุขภาพ

- ความหมายที่ 3 สปา เป็นชื่อของหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งในเบลเยียม ที่ซึ่งมีแหล่งน้ำแร่ หรือน้ำพุร้อนตามธรรมชาติปรากฏอยู่ และถูกค้นพบโดยชาวโรมันโบราณ ทหารโรมันนิยมที่จะใช้น้ำพุแห่งนี้เป็นที่รักษาอาการบาดเจ็บที่กล้ามเนื้อหรือบาดแผลที่ได้รับจากการสู้รบ

- ความหมายที่ 4 สปา โดยทั่วไปหมายถึง การบำบัดดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยวิธีทางธรรมชาติ ที่ใช้น้ำเป็นองค์ประกอบในการบำบัดควบคู่ไปกับการบำบัดด้วยวิธีการแพทย์ ทางเลือกอื่น ๆ โดยใช้ศาสตร์สัมผัสทั้ง 5 ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส เป็นปัจจัยที่สร้างภาวะสมดุลระหว่างร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ อารมณ์

- ความหมายที่ 5 สปาเป็นการบำบัดแบบองค์รวมที่เน้นการป้องกันการเจ็บป่วยมากกว่าการรักษา Wildwood, Chrissie, 1997 กล่าวว่า การที่อารมณ์แปรปรวนมีโอกาทำให้เกิดการเจ็บป่วย

จากความหมายข้างต้น จึงสามารถสรุปได้ว่า สปา คือ การบำบัดด้วยน้ำภายใต้การดูแลของนักบำบัด แพทย์หรือผู้เชี่ยวชาญ รวมถึงเป็นสถานที่ในการพักผ่อน เพื่อให้ได้มาซึ่งสุขภาพองค์รวมที่ดี

อย่างไรหากพิจารณาในเชิงความเชื่อตามประวัติศาสตร์ สปาหมายถึงสถานที่ที่มีน้ำพุตามธรรมชาติที่ซึ่งสามารถบรรเทาและ รักษาอาการเจ็บป่วยจากโรคร้ายต่างๆ ได้ ซึ่งน้ำเหล่านี้สร้างศรัทธาและความเชื่อถือทางจิตวิญญาณอย่างมาก โดยยังคงความเป็นปริศนาในการบำบัดโรคร้าย ส่วนในเชิงร่วมสมัย สปาจะเป็นสถานที่อำนวยความสะดวก และทุ่มเทให้กับทั้งทางด้าน การบำบัดทั้งกายภาพ และจิตใจ อารมณ์เพื่อให้ได้มาซึ่งสุขภาพที่ดีและชีวิตที่ผาสุก สปาต้องใช้น้ำในแง่ของการให้การรักษา และบำบัด โดยมีพื้นฐานมาจากการใช้ประโยชน์ของวิตามินและเกลือแร่จากธรรมชาติ สปาร่วมสมัยยังให้การบรรเทาอาการบาดเจ็บจากการเล่นกีฬา ผ่านการรักษาด้วยวิธีการแพทย์ที่ครบครัน ผ่อนคลายความตึงเครียด ให้การดูแลและทะนุถนอมทั้งความงามทางร่างกายและอารมณ์ ความรู้สึก ณ ปัจจุบันนี้ สปาได้สร้างเอกลักษณ์ขึ้นมาได้อย่างเด่นชัดในเรื่องของสถานที่และการตกแต่งจะต้องให้ความสำคัญและความเคารพเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก “สปาที่แท้จริงคือ การบำบัดร่างกายและจิตใจด้วยวิธีธรรมชาติ เป็นการนำคุณประโยชน์ของธรรมชาติของธรรมชาติมาช่วยในการ

เสียเวลา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการใช้น้ำบำบัด การใช้บรรยากาศ แสง และเสียง ซึ่งก็เป็นธรรมชาติที่อยู่รายรอบตัวเราทั้งสิ้น”²⁹

น.พ. ธนพล ทองประเสริฐ แห่ง Spa & Beauty Institute ได้กล่าวให้การอธิบายเกี่ยวกับความหมายของสปาครั้งนี้ว่า “จริง ๆ สปาก็คือสถานที่ฟื้นฟูสุขภาพรูปแบบหนึ่งที่รวมเอาการแพทย์ทางเลือกแขนงต่างๆ เข้าไปด้วย โดยมีจุดประสงค์สามอย่างด้วยกัน คือ ผ่อนคลายจากความตึงเครียด (Relaxation) บำบัดโรคภัยไข้เจ็บ (Healthy) และเพิ่มความสวยงาม (Beauty)”³⁰

ในขณะที่กระแสความนิยมในสปาได้แพร่กระจายอยู่ในสังคม ก่อให้เกิดเป็นปรากฏการณ์สปานิยม และส่งผลกระทบต่อสังคม ตลอดจนค่านิยมของคนในสังคม มีการกล่าวถึงสปามากขึ้นในสื่อต่างๆ ทั้งทางโทรทัศน์ นิตยสาร โดยเฉพาะรายการและคอลัมน์เกี่ยวกับผู้หญิงการรักษาสุขภาพ และได้มีนิตยสารเฉพาะสำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับสปาเกิดขึ้นด้วย จนทำให้สปากลายเป็นทั้งรูปแบบการพักผ่อนประเภทหนึ่งและเป็นการดูแลสุขภาพ

2.3.3 องค์ประกอบของสปา ตามคำนิยามของ The International Spa Association (ISPA) ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ 10 ประการได้แก่

- 1) น้ำ (Water) สามารถนำไปใช้ได้หลายรูปแบบทั้งภายในและภายนอกสปา โดยนำมาเป็นส่วนประกอบในการบริการและการตกแต่งสถานที่
- 2) การบำรุง (Nourishment) เช่น อาหารสุขภาพ เครื่องดื่มสมุนไพร
- 3) การเคลื่อนไหวและการออกกำลังกาย (Movement, Exercise & Fitness) การเคลื่อนไหวในท่าทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ กัน สร้างความกระปรี้กระเปร่า เพิ่มพลังงาน เช่น การออกกำลังกายแบบต่าง ๆ การผ่อนคลายกล้ามเนื้อ
- 4) การนวด (Touch and Massage) ซึ่งถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญ การนวดและการสัมผัสที่สื่อสารความรู้สึกต่าง ๆ ให้ความรู้สึกที่อบอุ่น ผ่อนคลาย และบำบัดอาการปวดเมื่อย
- 5) การบำบัดร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ (Body, Mind & Spirit) กิจกรรมสุขภาพที่บูรณาการระหว่างความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันระหว่างกาย ความคิด จิตใจและจิตวิญญาณกับสภาพแวดล้อม
- 6) ศาสตร์ด้านความงาม (Aesthetics) การบำรุงรักษาความงามกับกระบวนการที่ใช้ผลิตภัณฑ์พิชพรรณธรรมชาติ สมุนไพรต่าง ๆ ที่มีผลกับร่างกายมนุษย์

²⁹ จรัสศรี สุวรรณาทรรณ, “เจาะลึกเรื่อง สปา”. *Seventeen*, ฉบับที่ 20 (July 2004). หน้า 126-128.

³⁰ นิภา ใจเรือน, “Spa at home...ชั่วโมงนี้เหมือนต้องมนตร์”, *Health & Cuisine*, ปีที่ 2 ฉบับที่ 24. (มกราคม 2546). หน้า 107-111.

7) สถานที่ตั้ง (Environment) ประกอบไปด้วยสภาพแวดล้อมที่ดี สภาพภูมิอากาศที่เหมาะสม การออกแบบตกแต่ง รูปแบบบรรยากาศดี ให้ความรู้สึกผ่อนคลาย

8) การแสดงออกถึงศิลปวัฒนธรรม (Art Culture & Social) เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่สร้างความสุนทรีย์และประทับใจ ในเวลาที่ได้พักผ่อนและมีสังคมที่ดีกับมิตรสหาย

9) เวลาและจังหวะของชีวิต (Time, Space, Rhythms) ตระหนักถึงการใช้เวลาและจังหวะชีวิตที่ได้ดูแลสุขภาพให้แก่ตนเองมีเวลาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ดีต่อสุขภาพโดยสอดคล้องกับวงจรธรรมชาติ

10) ระบบการบริหารจัดการที่ดี (Management and Operation System) มีการบริหารงานอย่างเป็นระบบ

2.3.4 การแบ่งประเภทสปา แบ่งตามเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

ตามคำนิยามของ ประกาศกระทรวงสาธารณสุข ตามพระราชบัญญัติสถานบริการ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2546 ได้กำหนดรูปแบบของธุรกิจประเภทสปาไว้ 3 แบบดังนี้

- 1) กิจการสปาเพื่อสุขภาพ
- 2) กิจการนวดเพื่อสุขภาพ
- 3) กิจการนวดเพื่อเสริมสวย

ตามคำนิยามของ The International Spa Association (ISPA) แบ่งสปาออกเป็น 7 ประเภท ดังนี้

1) Club Spa คือสปาที่ตั้งขึ้นเพื่อให้บริการเฉพาะสมาชิก (Member) โดยเน้นการให้ความสำคัญ สะดวกสบายและครบครันเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการออกกำลังกายและดูแลสุขภาพร่างกาย พร้อมกับบริการสปาอื่น ๆ

2) Day spa คือสปาที่ตั้งอยู่ในทำเลที่สะดวกต่อการเดินทางสำหรับลูกค้ามาใช้บริการ เช่นที่ พัทยา อากาศดี พานิชย์ ห้างสรรพสินค้า หรืออามสนามบิน โปรแกรมการบริการค่อนข้างหลากหลาย ลักษณะผู้มาใช้บริการจะเป็นระยะเวลาสั้นๆ จากการสำรวจพบว่าเป็นสปาที่เปิดให้บริการมากที่สุด

3) Hotel & Resort Spa คือสปาที่ตั้งอยู่ภายใน หรือในบริเวณเดียวกันกับ โรงแรมหรือรีสอร์ท ที่มีสถานที่ออกกำลังกาย อาหาร โปรแกรมบริการมักประกอบด้วย การนวดแบบต่างๆ เพื่อผ่อนคลาย สำหรับผู้คนที่ต้องการเปลี่ยนบรรยากาศและหลีกเลี่ยงความจำเจในชีวิตประจำวัน มักจะมีขนาดใหญ่กว่าเมื่อเทียบกับ Day Spa ทั่วไป

4) Cruise Ship Spa คือสปาที่ตั้งอยู่ในเรือ โปรแกรมการบริการประกอบด้วย การนวดแบบต่างๆ การออกกำลังกาย กิจกรรมเพื่อสุขภาพ อาหารเพื่อสุขภาพ

5) Mineral Spring Spa คือสปาที่ตั้งอยู่ในสถานที่ที่เป็นแหล่งน้ำพุร้อนหรือน้ำแร่ธรรมชาติ โปรแกรมการบริการจะเน้นการบำบัดโดยการใช้ความร้อนของน้ำ หรือ แร่ธาตุต่างๆ เช่น ในเกลือมา

เป็นส่วนหนึ่งในการบำบัดรักษา ตัวอย่างเช่น สปาที่ตั้งอยู่ตามแหล่งบ่อน้ำร้อน ในประเทศญี่ปุ่น และ รัสเซีย ประเทศไทยมีโอกาสที่จะพัฒนาแหล่งน้ำพุร้อนธรรมชาติหลายแห่งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ เป็นอย่างดีในอนาคต

6) Destination Spa คือสปาที่ตั้งขึ้นเพื่อให้การดูแลสุขภาพเป็นหลัก โดยมีที่พักอยู่ภายในนั้น มีกิจกรรมเพื่อสุขภาพครบวงจร อาหารสุขภาพ การออกกำลังกาย การให้ความรู้ในด้านต่างๆ ผู้มาใช้ บริการส่วนใหญ่มักจะมีความต้องการการพำนักอยู่เป็นระยะเวลานาน เพื่อผ่อนคลายและปรับปรุงวิถี ชีวิตให้ดีขึ้น ปรับความสมดุลของร่างกายและจิตใจ ลดน้ำหนัก ออกกำลังกายที่ถูกต้อง เป็นต้น โดย ทีมงานที่เชี่ยวชาญจะเป็นผู้พิจารณาจัดโปรแกรมให้เหมาะสมกับลักษณะสุขภาพบุคคลแต่ละคน มัก ตั้งอยู่ใกล้แหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ โดยส่วนใหญ่จะใช้ประโยชน์จากแหล่งธรรมชาตินั้นเข้ามา เป็นตัวช่วยในการจัดกิจกรรม เช่น ภูเขา ทะเล น้ำพุร้อน โคลน

7) Medical Spa คือสปาที่ตั้งโดย พ.ร.บ สถานพยาบาล โดยมีแพทย์ และพยาบาลดูแลกำกับ มี วัตถุประสงค์เพื่อบำบัดรักษาดูแลสุขภาพและความสวยงาม โปรแกรมการบริการประกอบด้วย โภชนาการบำบัดและอาหารสุขภาพ การออกกำลังกาย กิจกรรมเพื่อสุขภาพ การนวดแบบต่าง ๆ การ บำบัดและดูแลลูกค้าโดยใช้ความรู้ด้านสุขภาพ มีบริการทางการแพทย์ให้เลือก ทั้งแพทย์แผนปัจจุบัน และการแพทย์ไทย แผนจีน ฯลฯ มีโปรแกรมการนวดที่รักษาอาการเจ็บป่วย เช่น การนวดกดจุด การ บำบัดด้วยสมุนไพร การปรับโครงสร้างร่างกาย การสะกดจิต การฝังเข็ม ศัลยกรรมผิวหนัง การต่อต้าน ริ้วรอย ผู้มาใช้บริการส่วนใหญ่มักจะมีความต้องการการพำนักระยะยาวและการบำบัดที่ชี้เฉพาะเช่น การลดน้ำหนัก การออกกำลังกายที่ถูกต้อง การเลิกบุหรี่ เป็นต้น โดยทีมงานที่เชี่ยวชาญจะเป็นผู้ พิจารณาจัดโปรแกรมให้เหมาะสมกับลักษณะสุขภาพบุคคลแต่ละคน

2.3.5 การบริการในสปา เป็นการจําแนกรายการทริตเมนต์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้มาใช้บริการได้ เลือก โดยมีรายละเอียดแสดงให้ทราบถึงประโยชน์ของการทำทริตเมนต์ในแต่ละชนิด ส่วนผสมของ การใช้ผลิตภัณฑ์ ระยะเวลาที่ใช้ในการทำทริตเมนต์ ราคา แนวทางในการกำหนดรายการในสปาเมนู (Spa Menu) ของแต่ละกิจการจะมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับจุดเด่นและความชำนาญของ ผู้ประกอบการ การบริการสปาแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ การบริการและการบริการเสริม ต่อไปนี้

1) บริการหลัก หมายถึง การให้บริการทริตเมนต์ที่จําเป็นต้องมีในสปาประกอบด้วย การใช้ น้ำเพื่อสุขภาพ และการนวดเพื่อสุขภาพ

1.1) การใช้น้ำ ธาราบำบัด หรือวาริบำบัด (Hydrotherapy) เป็นการใช้น้ำ นำคุณสมบัติ ของน้ำมาใช้เพื่อรักษาโรค รักษาอาการเจ็บป่วย มีทั้งแบบใช้น้ำร้อน น้ำเย็น น้ำจืด น้ำแร่ คำว่า Hydrotherapy มาจากภาษากรีกคือ “Hudro/hydro” แปลว่า “น้ำ” ส่วนคำว่า “Therapeutikos/Therapia” แปลว่า การดูแล การบำบัดรักษา

1.2) การนวด อาจแบ่งได้เป็น

- การนวดแบบตะวันออก ได้แก่ การนวดกดจุดแบบราชสำนัก การนวดไทยแบบเชลยศักดิ์ การนวดแบบญี่ปุ่น (Shiatsu) การนวดกดจุดแบบจีน (Reflexology) การนวดแบบอินเดีย (Ayurvedic Massage)

- การนวดแบบตะวันตก ได้แก่การนวดอโรมาเทอราพี (Aromatherapy) การนวดแบบสวีดิช (Swedish) และอื่น ๆ

- การนวดหน้า (Facial Massage) และทรีทเม้นท์ความงาม

- นวดสวีดิช Swedish Massage เป็นการนวดด้วยเทคนิคการนวดเคลื่อน เป็นจังหวะ โดยการใช้เทคนิคนวดด้วยมือผสมกับน้ำมันนวด ช่วยให้ของเหลวในร่างกายไหลเวียนดีขึ้น ให้ผ่อนคลาย แก่เมื่อยและลดเซลล์ลูไลท์

- นวดอโรมา Aroma Massage การใช้น้ำมันนวดที่มีส่วนสำคัญของน้ำมันหอมระเหย ผสานด้วยเทคนิคการนวดเฉพาะอย่าง ที่ช่วยสร้างความสุนทรีย์ทางอารมณ์ มีกลิ่นหอมติดผิว ภายทำให้ผิวกายนุ่มนวลลดความเมื่อยล้า แก่ปวดเมื่อยตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย

- นวดกดจุดสะท้อนฝ่าเท้า Reflexology การนวดกดจุดฝ่าเท้าเป็นการปรับสมดุลของระบบการทำงานในร่างกายช่วยส่งเสริมการไหลเวียนโลหิตบริเวณเท้า สร้างความสบายและผ่อนคลายความเมื่อยล้าทั้งระบบ

- นวดประคบสมุนไพร Thai Herbal Massage Bag ถูกประคบสมุนไพร บดละเอียด ช่วยกระตุ้นการไหลเวียนโลหิต บรรเทาอาการเจ็บปวดและเมื่อยล้าของกล้ามเนื้อ กลิ่นหอมของสมุนไพร ช่วยให้เกิดการผ่อนคลายความเครียดได้เป็นอย่างดี

- การขัดผิวด้วยเกลือ Salt glow การขัดผิวเป็นวิธีที่ช่วยทำให้ผิวสะอาด เกลี้ยงเกลา รักษาความชุ่มชื้นของผิวให้คงอยู่ ทำให้ผิวเปล่งปลั่งเป็นสิริมงคลและนุ่มนวล

- การพอกบำรุงตัวด้วยผลไม้ Polamai Thai Wrap การพอกตัวด้วยผลไม้ไทยที่อุดมด้วยวิตามินและเอนไซม์ ช่วยทำให้ผิวขาวสดใส เปล่งปลั่ง

- การพอกบำรุงตัวด้วยสมุนไพร Thai Herbal Wrap ด้วยเทคนิคการห่อตัวและคุณสมบัติจากสมุนไพรธรรมชาติ มีประโยชน์ช่วยขจัดเซลล์ผิวที่เสื่อมสภาพ อีกทั้งยังช่วยบำรุงผิวให้ชุ่มชื้น แข็งแรง

- การพอกตัวด้วยโคลน Mud Wrap เป็นการนำเอาคุณสมบัติของโคลนซึ่งมีที่มาจากหลายประเทศ เช่น Dead Sea , Romania หรือภูโคลนในประเทศไทยนำมาขัดและพอกผิวช่วยขจัดเซลล์ผิวให้ใหม่อยู่เสมอ ทำให้ผิวนุ่มนวล

- การบำรุงเล็บมือและเท้า (Nail Treatment)

- การทำเล็บมือ (Manicure)
- การทำเล็บเท้า (Pedicure)

2) บริการเสริม คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่ควรจัดให้มีอยู่ในเมนู เพื่อเป็นการดึงดูดให้ลูกค้าสนใจให้มาใช้บริการบ่อยขึ้นและมีความหลากหลายในสปามากขึ้น ได้แก่

- 2.1) การออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ เช่น แอโรบิค (Aerobic) ฟิตเนส (Fitness/Gym) ฟิตบอล (Fit ball) ชีบอล (Chi Ball) พิลาทิส (Pilates) การชกมวย (Boxing) ไทชิ (Tai Chi) และกีฬาอื่นๆ (Sport)
- 2.2) การทำสมาธิและโยคะ เช่น การนั่งสมาธิ (Meditation) ชิงก (Oi Jong) เรกิ (Reiki) โยคะ (Yoga)
- 2.3) การอบเพื่อสุขภาพมี 2 แบบคือแบบตู้อบไอน้ำ (Steam cabinets) และแบบห้องอบไอน้ำ (Steam Room)
- 2.4) การแพทย์ทางเลือก เช่น การฝังเข็ม การบำบัดด้วยน้ำมันหอมระเหย
- 2.5) โภชนบำบัดและการควบคุมอาหาร

2.3.6 กฎหมายที่ควบคุมกิจการสปา กระทรวงสาธารณสุข โดยคณะกรรมการจัดทำมาตรฐานสถานบริการเพื่อสุขภาพ (สปา) ได้กำหนดนิยามของกิจการสปาเพื่อสุขภาพไว้ว่า “การประกอบกิจการที่ทำให้การดูแลและเสริมสร้างสุขภาพ โดยบริการหลักที่จัดไว้ประกอบด้วย การนวดเพื่อสุขภาพและการใช้น้ำเพื่อสุขภาพ โดยอาจมีบริการเสริมประกอบด้วย โดยจะต้องได้รับการกำกับมาตรฐานขึ้น สำหรับสถานบริการเพื่อสุขภาพ (สปาสุขภาพ : Health Spa) นี้ในองค์ประกอบ 6 ด้าน³¹ คือ 1) มาตรฐานว่าด้วยผู้ดำเนินการ 2) มาตรฐานว่าด้วยลักษณะทั่วไป 3) มาตรฐานว่าด้วยบุคลากร 4) มาตรฐานว่าด้วยความปลอดภัย 5) มาตรฐานว่าด้วยการจัดบริการ และอุปกรณ์เครื่องใช้ และ 6) มาตรฐานว่าด้วยการกำหนดราคา

2.3.7 สถานการณ์ของธุรกิจสปาไทย³² จากผลการสำรวจข้อมูล โดยโครงการจัดทำฐานข้อมูลการตลาดตามลักษณะการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ระบุถึงสถานการณ์โดยภาพรวมของธุรกิจสปาไทย ซึ่งจัดอยู่ในธุรกิจสุขภาพที่ทางรัฐบาลได้มีนโยบายให้การส่งเสริมสนับสนุน เพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยกำหนดแผนยุทธศาสตร์ให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการดูแลสุขภาพแห่งเอเชีย (The Wellness Capital of Asia) ภายในปี พ.ศ. 2551

³¹ สนใจดูรายละเอียดได้ในประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง กำหนดสถานที่เพื่อสุขภาพหรือเพื่อเสริมสวย มาตรฐานของสถานบริการบริการ นวดการ หลักเกณฑ์ และวิธีการตรวจสอบเพื่อการรับรอง ให้เป็นไปตามมาตรฐานสำหรับสถานที่เพื่อสุขภาพหรือเพื่อเสริมสวย ตามพระราชบัญญัติสถานบริการ พ.ศ. 2509 และ พ.ศ. 2551

³² ข้อมูลจาก www.biocospro.com เข้าถึงเมื่อ 12 ธันวาคม 2553.

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอีกหนึ่งช่องทางหลักที่ทำรายได้เข้าประเทศปีละหลายล้านบาท จากนักท่องเที่ยวหลากหลายประเทศทั่วโลก ที่เข้ามาชื่นชมความงดงามตามธรรมชาติอันแปลกใหม่ใน ลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกันของภูมิภาค ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีนิยมอันทรงคุณค่า รวมถึง อัญมณีไมตรีจิตที่ยิ้มแย้มแจ่มใสในการให้บริการของคนไทย ซึ่งหนึ่งในธุรกิจของอุตสาหกรรม ดังกล่าว คือ ธุรกิจสปา ซึ่งได้รับความนิยมกันทั่วโลกในขณะนี้

ประเทศไทยเริ่มบุกเบิกตลาดธุรกิจสปาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 ซึ่งมีสถานประกอบการสปาเพียง 3 รายใหญ่ คือ โรงแรมโอเรียนเต็ล ชิวาครม และ โรงแรมบันยันทรี แต่เนื่องจากธุรกิจนี้ไม่เป็นที่รู้จักใน วงกว้าง เพราะจำกัดอยู่ในโรงแรมระดับบนและค่าบริการค่อนข้างสูง แต่หลังจากที่ประชาชนทั่วโลก หันมาใส่ใจดูแลสุขภาพแนวธรรมชาติมากขึ้น จึงทำให้ธุรกิจสปาย้ายตัวอย่างรวดเร็ว ซึ่งมีทั้ง ผู้ประกอบการไทยและเครือข่ายจากต่างประเทศเข้ามาลงทุน ซึ่งนอกจากช่วยกระตุ้นให้ธุรกิจสปา เติบโตแล้วยังส่งผลให้ธุรกิจต่อเนื่อง เช่น ผลิตภัณฑ์เพื่อการบำรุงและบำบัด ผลิตภัณฑ์โรมาเชอราปี และผลิตภัณฑ์เสริมอาหารเพื่อสุขภาพ ได้ขยายตัวตามไปด้วยเช่นกัน

จากผลการสำรวจความนิยมสปาของประชาชนในแถบประเทศเอเชียโดย Spa Asia Magazine ประเทศสิงคโปร์ปี 2546 ระบุว่า สปาไทยเป็นที่รู้จักและนิยมในหมู่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะกรุ๊ปทัวร์จากประเทศแถบเอเชีย เช่น ญี่ปุ่น จีน เกาหลี ไต้หวัน เป็นต้น

จากการสำรวจพบว่าสถานประกอบการสปาทั่วประเทศมีทั้งหมดจำนวน 791 ราย แบ่งเป็น สถานประกอบการในกรุงเทพฯ 363 ราย ภาคใต้ 219 ราย ภาคเหนือ 68 ราย ภาคตะวันออก 58 ราย ภาค กลาง 51 ราย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 32 ราย ซึ่งในจำนวนดังกล่าวเป็นเคย์สปา (Day Spa) มาก ที่สุดคือ 490 ราย คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 61.95 ของจำนวนผู้ประกอบการธุรกิจสปาทั้งประเทศ รองลงมาได้แก่ โรงแรมและรีสอร์ทสปา (Hotel & Resort Spa) จำนวน 282 ราย เมดิคอลสปา (Medical Spa) 15 ราย และเดสทินชันสปา (Destination Spa) 4 รายตามลำดับ

เกี่ยวกับสัดส่วนนักท่องเที่ยวที่ใช้บริการสปาพบว่าในช่วงฤดูกาลท่องเที่ยวมีจำนวน นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศใช้บริการสปาทั่วประเทศเฉลี่ยประมาณ 14,482 คนต่อวัน ส่วนในวันหยุดจะมีผู้ใช้บริการเฉลี่ย 19,946 คนต่อวัน เป็นชาวไทยร้อยละ 50.01 และชาวต่างประเทศ ร้อยละ 49.99 ส่วนวันธรรมดาใช้บริการเฉลี่ย 12,064 คนต่อวัน เป็นชาวไทยร้อยละ 49.18 ชาว ต่างประเทศร้อยละ 50.82

ขณะในช่วงนอกฤดูกาลท่องเที่ยวมีนักท่องเที่ยวมาใช้บริการลดลงเฉลี่ยเหลือ 9,539 คนต่อวัน ในวันหยุดบริการเฉลี่ย 13,756 คนต่อวัน ซึ่งเป็นชาวต่างประเทศร้อยละ 51.24 และชาวไทยร้อยละ 48.76 ส่วนวันธรรมดาลดลงเฉลี่ยเหลือ 7,740 คนต่อวัน เป็นชาวต่างประเทศร้อยละ 51.18 และชาว ไทยร้อยละ 48.82 และกลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมมาใช้บริการสปาในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็น

นักท่องเที่ยวชาวเอเชีย ได้แก่ ญี่ปุ่น เกาหลี สิงคโปร์ ฮองกง และไต้หวัน รองลงมาได้แก่ นักท่องเที่ยวจากยุโรปและอเมริกา

จากผลการสำรวจดังกล่าวแสดงให้เห็นขีดความสามารถในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวสูงสุดประมาณ 13,552,968 คนต่อปี ขณะที่มีย่านนักท่องเที่ยวมาใช้บริการจริงประมาณ 4,614,966 คนต่อปี คิดเป็นสัดส่วนรวมทั้งประเทศร้อยละ 34.05 ซึ่งมีส่วนเกินอุปทานมากถึงร้อยละ 65.95 หรือสามารถรองรับนักท่องเที่ยวมาใช้บริการได้อีกถึง 8,938,002 คนต่อปี

นับเป็นโอกาสทองของธุรกิจสปาไทย ที่มีศักยภาพและความพร้อมในการรองรับเพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังส่งผลให้การพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และอื่นๆ ให้เป็นที่ยอมรับและสามารถแข่งขันในตลาดโลกได้

ที่กล่าวมานี้เป็นความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสปาทั้ง 7 ประเด็น ซึ่งจะใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานเพื่อศึกษาวิถีของสปาได้อย่างมีหลักเกณฑ์ ซึ่งก็หมายรวมถึงการวิเคราะห์ว่าทฤษฎีสภาพของธุรกิจนี้ด้วย เพราะวาทกรรมย่อมเกิดขึ้นมาจากบรรดาการกระทำของสถาบันนั้นๆ

2.4 แนวคิดบริบทของธุรกิจสปาด้านทุนนิยมและบริโภคนิยมธุรกิจสปา ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1) บริบทด้านระบบทุนนิยม ในระบบทุนนิยมที่ทุกสิ่งทุกอย่างจะดำเนินไปเพื่อแสวงหากำไรสูงสุดนั้นได้ มีสิ่งที่สนับสนุนธุรกิจสปา 3 ปัจจัย 1) ทุนนิยมเป็นตัวก่อให้เกิดภาวะสุขภาพเสียแก่บุคคล 2) ระบบสุขภาพในรูปแบบต่างๆที่ต้องการแสวงหากำไร และ 3) การสนับสนุนสินค้าสุขภาพของรัฐ โดยมีรายละเอียดแต่ละปัจจัยดังนี้

1.1) ทุนนิยมเป็นตัวก่อให้เกิดภาวะสุขภาพเสียแก่บุคคล ตามแนวคิดของมาร์กซ์สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง³³ ได้กล่าวไว้ว่า การพยายามแสวงหากำไรสูงสุดได้ส่งผลกระทบต่อผู้คนคือ ทำให้เกิดสภาพการทำงานที่ส่งผลต่อสุขภาพ เนื่องจากการทำงานที่ไม่มีอำนาจควบคุมสภาพการทำงาน หรือแม้กระทั่งเวลาในการทำงาน ไม่สามารถควบคุมหรือกำหนดชีวิตรวมทั้งสุขภาพของตนเอง อันเป็นไปตามโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ผู้ทำงานในองค์กรจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบเครื่องจักร สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้คนรู้สึกแปลกแยก เคร่งเครียด ห่างไกลจากสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ จนท้ายที่สุดก็ก่อให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพ

1.2) ระบบสุขภาพที่ต้องการแสวงหากำไร กล่าวคือ การที่แนวคิดทุนนิยมเข้าไปมีบทบาทในการจัดการทางสุขภาพ ดังกรณีที่มีความร่วมมือระหว่างวิชาชีพแพทยกับบริษัทธุรกิจอุตสาหกรรมในการดำเนินการให้บริการสุขภาพแก่ประชาชน ซึ่งการประสานกันระหว่างแพทย์และ

³³ เทพินทร์ พัทธนากรักษ์, *สังคมวิทยาการแพทย์*, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2548) หน้า 56.

บรรษัทอุตสาหกรรม ทำให้สุขภาพมีลักษณะเป็นสินค้าที่สามารถตีค่าราคาซื้อขายได้เช่นเดียวกับสินค้าอื่นๆ โดยแนวคิดดังกล่าว สุขภาพจึงสามารถสร้างผลกำไรให้กับผู้ลงทุนได้ ซึ่งการทำให้สุขภาพเป็นสินค้านั้นขัดกับความต้องการทางด้านสุขภาพของประชาชนและชุมชน นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงการเติบโตของธุรกิจการแพทย์ที่เน้นการหาผลกำไร เช่น อุตสาหกรรมยา ธุรกิจเกี่ยวกับรังสีวิทยา อุตสาหกรรมประกันสุขภาพ ธุรกิจสถานพักฟื้นผู้ป่วย รวมทั้งโรงพยาบาลเอกชน ซึ่งการเติบโตของอุตสาหกรรมดังกล่าวทำให้บุคคลบางกลุ่มไม่สามารถเข้าไปใช้บริการสุขภาพได้ โดยเฉพาะชนชั้นล่างของสังคม อันทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางสุขภาพระหว่างกลุ่มคนในสังคม รวมทั้งทำให้เกิดการศึกษาของคณาจารย์สุขภาพและวิชาชีพแพทย์ในลักษณะที่มีการใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ของตนและการประสานประโยชน์ระหว่างอุตสาหกรรมและการแพทย์ การสร้างผลประโยชน์ลักษณะนี้ต่อมา ก็ขยายผลออกดอกแตกสายเป็นธุรกิจสุขภาพในรูปแบบอื่นๆ อีกมาก เช่น ธุรกิจผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร ธุรกิจสถานออกกำลังกายครบวงจร ธุรกิจบริการความงามและลดน้ำหนัก รวมไปถึงธุรกิจสปา

1.3) การสนับสนุนสินค้าสุขภาพของรัฐ กล่าวคือ ในระบบทุนนิยมจะพบได้ว่า ทุนกับรัฐต่างเป็นเครื่องมือแลกเปลี่ยนอำนาจต่อกัน รัฐจะเปิดทางให้ทุน เพราะต้องพึ่งพิงทุนพัฒนาเศรษฐกิจ สิ่งที่เอื้อประโยชน์ทุนจะสร้างอำนาจและความมั่งคั่งให้รัฐ ดังนั้นเมื่อสุขภาพกลายเป็นสินค้าที่สร้างตัวเลขทางเศรษฐกิจได้งดงาม ดังกรณีที่เกิดขึ้นกับธุรกิจสปาซึ่งประสบความสำเร็จทางการค้าอย่างงดงามตามที่ได้รายงานไปในหัวข้อสถานการณ์ของธุรกิจสปาที่ผ่านมาซึ่งถือได้ว่าในช่วงตลาดขาขึ้นของธุรกิจสปาเช่นนี้ย่อมทำให้หลายฝ่ายทั้งที่เป็นนักธุรกิจชาวไทยและต่างชาติ ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงสาธารณสุข การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กรมส่งเสริมการค้าส่งออก และ บีโอไอต่างๆ ได้มีแผนงานที่จะเร่งโปรโมตธุรกิจสปากันอย่างจริงจัง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการตลาดต่อไป³⁴

เหตุฉะนั้นจึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจหากภาครัฐซึ่งอยู่ในผลกระทบของระบบทุนนิยมที่มีต่อธุรกิจสปาจะมองเห็นสุขภาพ โดยเฉพาะธุรกิจสปาเป็นสินค้านึ่งที่เป็นช่องทางสำหรับการสร้างรายได้อย่างงาม ก็ย่อมต้องมีนโยบายที่ส่งเสริมผลักดันธุรกิจให้เติบโตต่อไป โดยการสนับสนุนจากรัฐที่ส่งเสริมธุรกิจนั้นจะมีมาในรูปแบบของนโยบายส่งเสริม เช่น การส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางสุขภาพของเอเชีย การผลักดันให้สปาไทยไปสู่ตลาดโลก การจัดอบรมเพื่อสร้างคุณภาพและมาตรฐานสปาไทย การจัดงานแสดงนิทรรศการและการเข้าร่วมงานแสดงสินค้าให้กับธุรกิจสปา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสนับสนุนให้มีหน่วยงานที่คอยให้ความช่วยเหลือให้คำปรึกษา และสร้าง

³⁴ ฝ่ายวิจัย ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (มหาชน). “ข่าวหุ้น”. วันที่ 24 กันยายน 2003.

อำนาจต่อช่องทางธุรกิจในรูปแบบของสมาคม ชมรมต่างๆ รวมไปถึงการให้การสนับสนุนในด้านการลงทุนและอื่นๆ อีกมาก ซึ่งล้วนแต่เอื้อให้ธุรกิจสปาสามารถขยายธุรกิจบริการด้านนี้ได้ต่อไป

การสนับสนุนของภาครัฐจึงเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญของธุรกิจ และยังเมื่อมาผนวกเข้ากับการมีกฎหมายและการกำกับมาตรฐานจากรัฐที่แน่นชด้อย่อมทำให้ผู้บริโภคเกิดความมั่นใจ อีกทั้งยังเป็นการยกฐานะให้ธุรกิจสปาที่มีความถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมายซึ่งทำให้ธุรกิจสปาเป็นที่ยอมรับมากยิ่งขึ้น วาทกรรมสุขภาพธุรกิจสปาที่สร้างขึ้นจึงมีสภาพประหนึ่งว่าได้ถูกรับรองว่าถูกต้องตามกฎหมายไปด้วย

กล่าวโดยสรุป ระบบทุนนิยมนี้ได้กลายเป็นบริบทสำคัญของธุรกิจสปา กล่าวคือ ระบบทุนนิยมทำให้ผู้คนมีปัญหสุขภาพ ประกอบกับมีการสร้างธุรกิจสุขภาพเข้ามารองรับ และได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากรัฐ สภาวะการณ์เช่นนี้ได้เปิดทางให้ธุรกิจสปาที่มีทั้งอุปสงค์และอุปทานและการรับรองตามกฎหมายและกำลังเสริมจากรัฐที่จะสร้างธุรกิจสุขภาพให้ตรงกับสภาพการดำเนินชีวิตที่ต้องการบริโภคสินค้าสุขภาพในระบบทุนนิยม

2) บริบทด้านสังคมบริโภคนิยม เป็นบริบทสำคัญแห่งการดำรงอยู่ได้ของธุรกิจสปา และยังเป็นเหตุผลสำหรับวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปา โดยผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเรื่องสังคมวิทยาแห่งการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ของปีแอร์ บูร์ดิเยอมาเป็นแนวทาง ที่สรุปความได้ในประเด็นต่างๆ³⁵ ดังนี้

ในโลกของการดำรงชีวิตแบบทุนนิยมซึ่งทำให้ผู้คนแปลกแยกโดดเดี่ยว ผู้คนส่วนใหญ่เอาชนะความรู้สึกและความกังวลลึกลับเหล่านั้น ด้วยการบริโภคแบบไม่เพียงพอ พฤติกรรมรักการบริโภคเหล่านี้ได้ฝังตัวอยู่ในทุกแห่งในโลกที่เต็มไปด้วยกระแสการสร้างอัตตาของผู้คนจากการบริโภคความหมาย ของวัตถุ สินค้าและบริการ ที่ทำให้รู้สึกประหนึ่งว่าตนเป็นผู้มีอิสระเสรีที่จะเลือกบริโภคได้มากและมีความแตกต่างพิเศษกว่าคนอื่น ซึ่งก็รวมถึงการบริโภคสินค้าสุขภาพด้วย

รูปแบบการบริโภคสินค้าสุขภาพในสังคมบริโภคนิยมนี้จะเป็นการบริโภคเชิงสัญลักษณ์เพื่อกำหนดสร้างความเป็นตัวตนผ่านความหมายที่บรรจุไว้ในสินค้าและบริการต่างๆ ซึ่งทำให้ผู้คนอุปโลกตัวตนให้มีภาพลักษณ์ที่ป็นแต่่งขึ้นมาได้จากการบริโภค ดังนั้นเมื่อสปาสร้างความหมายทางสังคมขึ้นไว้ในสินค้าสุขภาพของตนได้สำเร็จ ก็ย่อมหมายถึงการสร้างลูกค้าซึ่งมีรูปแบบการบริโภคเพื่อสุขภาพ ตามความหมายเหล่านั้นไว้ได้ด้วย ได้แก่

2.1) การบริโภคเพื่อแสดงสถานะทางชนชั้น ทำให้สปากำหนดตำแหน่งของคนให้เป็นธุรกิจบริการที่มีไว้สำหรับชนชั้นนำ แล้วกลุ่มลูกค้าที่ใช้การบริโภคเพื่อขยับหรือธำรงสถานภาพทาง

³⁵ กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, *สายธารนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*, (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2551), หน้า 548-582

ชนชั้นเอาไว้เหล่านี้ก็จะพากันนำเม็ดเงินมามอบให้ธุรกิจสปาที่รู้จักใช้ภาษาเพื่อคงสถานะว่าสปาเป็นของชนชั้นสูงไว้ให้ได้เสมอก็จะกอบโกยกำไรได้ไม่รู้จบ

2.2) การบริโภคเพื่อแสดงรสนิยม รสนิยมเป็นสัญลักษณ์เชิงอำนาจที่ชนชั้นสูงมีไว้วดอ้างเพื่อครอบงำชนชั้นที่อยู่ต่ำกว่า การทำให้กลุ่มเป้าหมายเชื่อมั่นว่าตนเองได้ครอบครองสิ่งที่ดีเหนือกว่าซึ่งสิ้นแล้วแต่พบได้ในสปาที่เต็มไปด้วยสุนทรียะสารพัดแบบ ย่อมทำให้ธุรกิจสปามีข้อกล่าวอ้างสำหรับการคิดราคาของกลุ่มเป้าหมายยินดีจะจ่ายไม่อั้นได้เสมอ

2.3) การบริโภคเพื่อความงามและการจัดการร่างกายในชนชั้นต่างๆ จะมีการจัดการร่างกายที่แตกต่างกัน แต่ชนชั้นสูงจะให้ความใส่ใจกับการจัดการร่างกายที่ถือเสมือนเป็นทรัพย์สินที่ต้องรู้จักลงทุนและดูแลเพื่อนำไปเสริมบารมีทางสังคมได้ต่อไปแล้วที่ไหนเลยจะสามารถให้ความงามที่มาจากธรรมชาติและการมีสุขภาพดีในแบบที่ทำให้เกิดความงามได้ด้วย นอกไปจากธุรกิจสปาบริบทนี้เปรียบเหมือนกระจกสองด้านที่มองไปด้านไหนก็ดูดีและส่งเสริมกันไปหมด ทำให้งานบริการของ สปา มีความเป็นเหตุเป็นผลรอบด้านครบวงจร

2.4) การบริโภควัฒนธรรม การได้สัมผัสกับอารยธรรมที่หลากหลายหรือหาษาวัฒนธรรมทำให้เกิดการเรียนรู้ที่เพิ่มประสบการณ์ชีวิต การได้เรียนรู้ความแปลกใหม่เป็นจุดดึงดูดอันมีพลังให้ผู้คนค้นหา ดังนั้นยิ่งธุรกิจสปาสามารถประกอบสร้างวัฒนธรรมที่เป็นของต่างแดน ต่างยุค ต่างพื้นที่ เข้ามาไว้ในงานสุขภาพด้วยกันได้มากเท่าใดก็จะยิ่งโดนใจผู้คนให้เข้าก้าวเข้ามาหาแล้วขุมทองของวัฒนธรรมที่ธุรกิจสปาบรรจุประดิษฐ์ขึ้นมานี้ก็กลายเป็นเหตุผลทำเงินที่สำคัญประการหนึ่ง

2.5) การบริโภคความสุข เป็นรูปแบบการใช้ชีวิตเพื่อความพึงพอใจทางร่างกายและอารมณ์ ผู้คนที่จัดหาได้จะมองว่าความสุขที่หามาได้นี้เป็น “กำไรชีวิต” และความสุขจะกลายเป็นแหล่งของการเพิ่มพลังให้ดำเนินชีวิตในโลกที่ยุ่งยากซับซ้อนใบนี้ได้ต่อไป ในบรรดาความสุขที่เป็นรูปธรรมชัดเจนจับต้องสัมผัสได้ก็คือการได้รับการปรนนิบัติดูแลอย่างดี และยังเป็น การดูแลที่ให้อิสระทั้งทางร่างกายและอารมณ์ไปได้พร้อมกัน ในแบบที่สปาเตรียมสรรหามาไว้ให้ด้วยแล้ว ก็ยังต้องไขว่คว้ามาให้ได้ ความสุขที่นำไปสู่การมีสุขภาพดีอันเป็นสัจยคปรารถนาของผู้คนนี้จะถูกใช้ เป็นเหตุอ้างที่พบเสมอในการซื้อเชิญให้มาเยือนสปา

กล่าวโดยสรุปบริบททางด้านสังคมบริโภคนิยมนี้ ได้ทำให้ธุรกิจสปากำหนดสร้างรูปแบบของสินค้าสุขภาพให้มีความหมายเชิงสัญลักษณ์เอาไว้มากมายเพื่อจะทำกำไรได้ต่อไปอย่างน่าศึกษายิ่ง

2.5 แนวคิดภาษาศาสตร์เชิงวิพากษ์

ภาษาศาสตร์เชิงวิพากษ์³⁶ เป็นการประสานแนวคิดทางภาษาศาสตร์เข้ากับแนวคิดเชิงสังคม – มานุษยวิทยา คือ ประสานแนวความคิดเรื่องการวิเคราะห์ภาษาระดับข้อความ เจตนา และบริบทเข้ากับแนวคิดเรื่องภาษาที่มีอิทธิพลต่อการปั้นแต่งควบคุมสังคมและวัฒนธรรม ในขณะที่เดียวกันก็เชื่อว่า สังคมวัฒนธรรมก็มีอิทธิพลต่อภาษาด้วยเช่นกัน ภาษาและสังคมจึงเป็นส่วนของกันและกัน ภาษาจะทำหน้าที่สะท้อน ผลิต ผลิตซ้ำ ความคิด ความเชื่อ ความรู้ในสังคมซึ่งใช้ภาษานั้นอยู่ จึงเท่ากับว่าภาษาเป็นตัวกำหนดควบคุมการรับรู้ของสังคม ไปพร้อมๆ กันด้วย

เมื่อภาษามีอำนาจในตัวของมันเองในการสื่อสะท้อนความเป็นไปซึ่งความคิดความเชื่อต่างๆ ในสังคมที่มันปฏิบัติกรอยู่ ยิ่งไปกว่านั้นภาษายังมีอำนาจในการควบคุมการมองเห็น การรับรู้ อันจะนำไปสู่ความคิด ความเชื่อของคนในสังคมด้วย ภาษาจึงเป็นนักประกอบสร้างความหมายและกำหนดคุณค่าเชิงบวกหรือลบให้กับสถานการณ์ต่างๆ ในสังคมด้วยการใช้ลีลาโวหาร การเลือกใช้คำ และ การใช้โวหาร ตลอดจนการใช้อวัจนภาษา ได้แก่ การเลือกใช้ภาพและสีสันทันในการผลิตความหมาย สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่สามารถทำให้มีการกำหนดค่าตัดสินถูกผิดไปด้วยได้ ซึ่งเท่ากับว่าภาษาเป็นตัวกำหนด ควบคุมการมองเห็น และการรับรู้ต่างๆ ซึ่งเป็นประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ซึ่งสามารถอธิบายการทำงานของภาษาได้

กล่าวได้ว่าทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษาต่างก็ถูกใช้เพื่อเจตนาเชิงอำนาจ เพื่อสร้างเสถียรภาพ และสถานภาพ เพื่อจรรโลงผลประโยชน์ให้แก่บรรดาผู้มีอำนาจ ตามคำกล่าวที่ว่า ผู้ใดมีภาษาผู้นั้นมีอำนาจ นั่นคือ ผู้ใดมีอำนาจในการสร้างความหมายผู้นั้นจะสามารถกำหนดขอบข่ายความคิดของสังคมได้ การมองภาษาในฐานะเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เป็นการสร้างความหมาย ตอกย้ำ ผลิตซ้ำหรือสืบทอดอุดมการณ์ให้กระทำไปได้อย่างแนบเนียนเหนือความตระหนักของผู้รับสาร

แนวคิดภาษาศาสตร์เชิงวิพากษ์ จะเป็นประตูเข้าถึงโลกของวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปา ในจังหวัดเชียงใหม่ได้อย่างลึกซึ้งมากขึ้น เนื่องจากงานในแนววาทกรรมวิเคราะห์ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่า ข้อความ ไม่ใช่เพียงรูปภาษาที่วางต่อกัน แต่แฝงไปด้วยเจตนาตามความคิดและความเชื่อของผู้กล่าวข้อความนั้นๆ นอกจากนี้บรรดาภาษาข้อความยังเป็นตัวสะท้อนความคิดความเชื่อของกลุ่มสังคมด้วย อย่างไรก็ตามการสนใจวิเคราะห์หน้าที่ของภาษาในด้านที่สามารถชักชวนและหล่อหลอมความคิดของผู้คน จะทำให้ได้กรอบทฤษฎีที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาภาษาที่ใช้ในที่สาธารณะ เช่น ภาษาโฆษณา ภาษาหนังสือพิมพ์ เพราะเครื่องมือเหล่านี้เป็นอุปกรณ์ชิ้นสำคัญที่จะทำให้เจตนา

³⁶ สรณี วงศ์เบ็ญสังข์, *มองสังคมผ่านวาทกรรม*, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 189 – 190.

ของบรรดาผู้สร้างสารบรรลุผลตามต้องการได้ ดังนั้นการใช้แนวคิดดังกล่าวมาผนวกเข้ากับการศึกษา
วาทกรรม จึงเป็นหนทางสู่การเผยโฉมของบรรดาโฆษณาวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปาไปได้ในตัว

ฉะนั้นการศึกษาวาทกรรมในแง่ภาษาศาสตร์เชิงวิพากษ์ จึงหมายถึงการวิเคราะห์กระบวนการ
และปฏิบัติการทั้งหมดทั้งสิ้นของภาษา และบริบทในสังคมที่ต่างได้มีปฏิสัมพันธ์โต้ตอบซึ่งกันและ
กันในเชิงสะท้อนภาพ จนได้สร้างความหมายกำหนดและควบคุมการรับรู้ ความคิด ความเชื่อ ผ่านการ
เลือกใช้และการจัดรวมองค์ประกอบของภาษา ตลอดจนผลิตซ้ำ ต่อยอด ตามนัยยะที่กล่าวมานี้

สรุปการศึกษาวาทกรรมเชิงวิพากษ์ในแง่ภาษาศาสตร์นั้นพอสรุปการวิเคราะห์ระบบภาษา
ของวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปาในจังหวัดเชียงใหม่ ได้เป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนแรก จะเป็นวิเคราะห์ตามมิติบรรยายความ คือ การพิจารณาว่ามีองค์ประกอบ
วัจนภาษาและอวัจนภาษาอะไรบ้างที่อยู่ในตัวบทวาทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปาที่นำไปสู่การ
สร้างเนื้อหาและความหมายที่เป็นเอกภาพในเรื่องที่ธุรกิจสปานำเสนอ

ขั้นตอนที่สอง เป็นการวิเคราะห์ตามมิติการตีความ ซึ่งจะดูกลไกทางภาษาทั้งวัจนและอวั
จนภาษารวมไปถึงเทคนิคทางวาทศิลป์ อันทำให้เกิดการรับรู้ที่มีเจตนาและอุดมการณ์ซ่อนอยู่ใน
ระดับลึกของตัวบทได้ ขั้นตอนนี้จะทำให้เห็นภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมว่ามีกระบวนการเข้ารหัส
เพื่อสร้างความหมายอย่างสัมพันธ์กับอำนาจ และกรอบความคิดที่อยู่ในสังคม

ขั้นตอนที่สาม เป็นการวิเคราะห์ตามมิติอธิบายความ ซึ่งจะเผยให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
ในสังคมของเรื่องที่ศึกษา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวนี้มาจากอำนาจของภาษาและอำนาจของ
บริบทที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น

การศึกษาวาทกรรมด้วยแนวคิดภาษาศาสตร์เชิงวิพากษ์นี้จะทำให้เห็นกระบวนการสร้าง
อำนาจของวาทกรรม อันนำไปสู่การสร้างความหมายทางสุขภาพซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สร้างอำนาจที่แท้จริง
ของธุรกิจสปา

2.6 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้ทบทวนเอกสารเกี่ยวกับสปาและหนังสือ บทความ คอลัมน์ตามนิตยสารที่
กล่าวถึงสปา เพื่อจะได้นำมาใช้เปรียบเทียบกับงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ต่อไป ซึ่งมีดังนี้คือ

อารยา เอี่ยมชื่น (2544) ได้อธิบายเกี่ยวกับว่า สปา เป็นชื่อเมืองในประเทศเบลเยียม ซึ่งเป็น
เมืองที่มีชื่อเสียงในด้านบ่อน้ำแร่ เป็นแหล่งอาบน้ำแร่ที่เป็นที่นิยมมาตั้งแต่ ค.ศ. ที่ 16 และต่อมาคำว่า
สปาได้กลายมาเป็นคำเรียกรีสอร์ทสุขภาพ ซึ่งมีอยู่ในหลายประเทศและมีความแตกต่างกันออกไป
บ้าง เช่น ในสหรัฐอเมริกา สปาส่วนใหญ่ใช้ป้องกันโรคเรื้อรังจากการสูบบุหรี่ การดื่มเหล้า โรคอ้วน
การรับประทานอาหารไม่ดีและยังมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น การออกกำลังกายด้วย ส่วนในประเทศอังกฤษ

สปาส่วนใหญ่มักใช้บำบัดโรคไขข้ออักเสบ ส่วนสปาในประเทศไทยมีบริการที่หลากหลายทั้งทางด้านการแพทย์และบริการทางด้านความงาม มีทั้งสถานประกอบการสปาที่อยู่ตามแหล่งธุรกิจและสปาธรรมชาติ คือแหล่งน้ำพุร้อน เช่นน้ำพุร้อนแจ้ซ้อน จ.ลำปาง น้ำพุร้อนหินดาด จ.กาญจนบุรี เป็นต้น หลักปฏิบัติประการหนึ่งของสปาคือ การใช้น้ำ (วาริบำบัด) และอุณหภูมิ ซึ่งประโยชน์ของสปาคือการช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดและกระตุ้นการไหลเวียนของเลือด และเพื่อให้ได้ผลดีในการบำบัด ผู้ใช้บริการควรนำหลักปฏิบัติแบบสปามาปฏิบัติเองที่บ้านด้วย

รศ.นา ไคร์ครวญ (2547) ได้รียบเกี่ยวกับความหมายของสปาในหนังสือเล่มนี้มี 2 ความหมายด้วยกัน คือ สปามาจากชื่อเมืองในประเทศเบลเยียม และสปา (Spa) มาจากรากศัพท์ภาษาละติน Sanus Per Aqua ซึ่งหมายถึง การมีสุขภาพดีจาก/ด้วยน้ำ Health through water และยังได้กล่าวถึงประโยชน์ของสปาว่าช่วยทำให้ผ่อนคลาย ซึ่งเหมาะกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมปัจจุบันที่มีความเร่งรีบ และมีความตึงเครียดสูง อาจกล่าวได้ว่าสปาเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพและทำให้ในปัจจุบันเกิดความนิยมมากต่อสปา และนอกจากนี้ยังมีการแนะนำสถานประกอบการสปาที่มีชื่อเสียงในประเทศไทย และมีคู่มือสำหรับการประกอบธุรกิจสปาซึ่งกำลังเป็นธุรกิจที่ได้รับความนิยมอย่างมากด้วย

วันเฉลิม จันทรากุล (2546) ได้กล่าวถึง สปาในหนังสือเรื่อง “Aroma Therapy : ธุรกิจน้ำมันหอมระเหยบำบัดเงินล้าน” ว่าความนิยมของสปาในสังคมไทย และความนิยมต่อสปาแบบไทย รวมทั้งการให้การสนับสนุนจากภาครัฐบาลต่อสปาด้วย สปาในประเทศไทยมีจุดเริ่มต้นมาจากสปาในโรงแรมและรีสอร์ท (Hotel and Resort Spa) ก่อนที่จะเป็นที่แพร่หลายและได้รับความนิยมก่อให้เกิดสปาประเภทอื่นๆ ตามมา ซึ่งภาครัฐบาลก็ได้ให้การสนับสนุนและผลักดันให้ธุรกิจสปาเป็นอีกธุรกิจหนึ่งที่นารายได้เข้าประเทศ อีกทั้งได้มีการส่งเสริมการใช้สมุนไพรไทยในสปามากขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเพราะประเทศไทยมีศักยภาพทางด้านนี้อยู่แล้ว และนอกจากนี้ยังกล่าวถึงความพยายามที่จะสร้างและส่งเสริมสปาแบบไทยๆ ขึ้นมา โดยมีกระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้ให้การสนับสนุนหลัก

ศูนย์พัฒนาตำราการแพทย์แผนไทย (2547) ได้กล่าวถึง การดูแลสุขภาพองค์รวมแบบไทย สัมปายะ เป็นหัวใจหลักของงาน ดังนั้นในหนังสือเล่มนี้จึงมีบทความเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพตามแบบแพทย์แผนไทย คือการดูแลสุขภาพของธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และรูปแบบการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม เช่น โภชนบำบัด วาริบำบัด หัตถบำบัด สวดมนต์บำบัด และนอกจากนี้ยังมีการแนะนำเกี่ยวกับตำรายาไทย และการนวดไทย ซึ่งมีรายชื่อสถานฝึกอบรมการนวดไทยที่ได้มาตรฐานและหลักสูตรการนวดไทยของสถาบันแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข โดยสรุปแล้วหนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึงการดูแลสุขภาพแบบไทย ๆ ตามหลักภูมิปัญญาไทยที่มีมาแต่อดีต

2.7 ส่วนงานศึกษาทางวิชาการที่มีความเกี่ยวข้อง

Douglas Peter Mackaman (1998)³⁷ ได้กล่าว สปาในหนังสือเรื่อง Leisure Setting: Bourgeois Culture, Medicine and the Spa in Modern France ว่า วัฒนธรรมของชนชั้นกลางกับสปา (การใช้บริการสปา) ซึ่ง Macmaman ได้กล่าวว่าเหตุผลการมาสปาของชนชั้นกลางนั้นเป็นเรื่องควบคู่กันไประหว่างการพักผ่อนและเรื่องการดูแลสุขภาพ และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นชนชั้นกลางได้อีกวิธีหนึ่งด้วย สปาก็เรียกได้ว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้เรื่องของความเป็นชนชั้นเห็นชัดขึ้นมาได้ เพราะก่อนหน้ายุคปฏิวัติทางภูมิปัญญานั้น การพักผ่อนแบบสปาเป็นเรื่องเฉพาะของชนชั้นสูงเท่านั้น แต่เมื่อเกิดการปฏิวัติทางภูมิปัญญาขึ้น สปาก็ได้เป็นสิ่งที่ชนชั้นกลางสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น และได้กลายมาเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะทางชนชั้นได้อีกด้วย

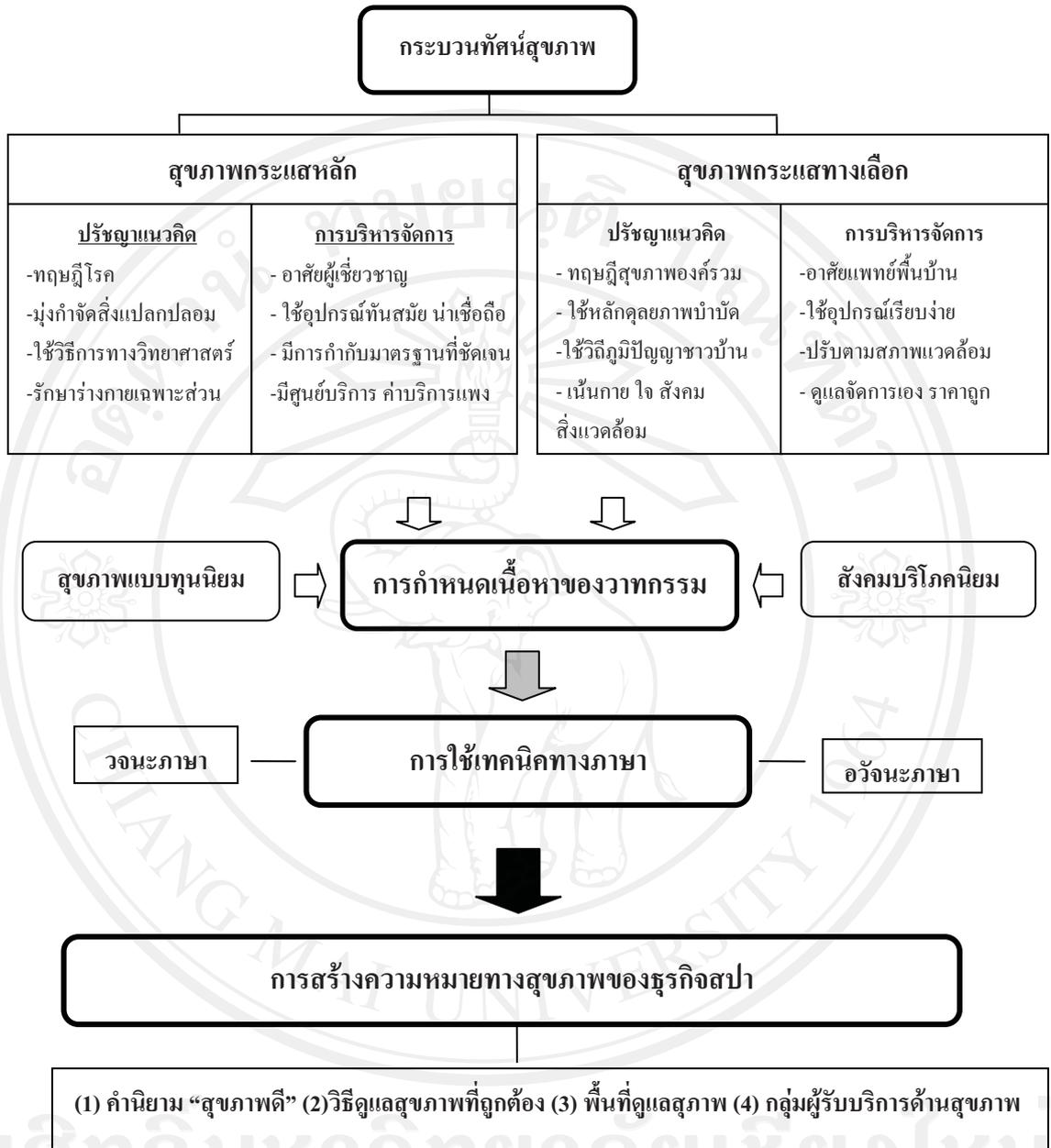
สุจิตรา เอกสุทธิทธิ (2546) กล่าวถึงการดูแลสุขภาพของผู้คนในผลกระทบของสังคมบริโภคนิยมที่มีต่อธุรกิจสปาตั้งแต่ปัจจุบัน สปาก็เป็นแนวทางการดูแลสุขภาพอย่างหนึ่งที่ได้รับค่านิยมเป็นกระแสความนิยมในเรื่องการดูแลสุขภาพซึ่งมีอยู่ในรูปแบบต่างๆ เช่น แนวปฏิบัติแบบชีวจิต การเล่นโยคะ จนมาถึงสปาซึ่งกำลังในปัจจุบัน แต่นอกจากนี้งานศึกษาชิ้นนี้ยังมองว่าสปาเป็นสัญลักษณ์แห่งของความทันสมัยด้วย ผู้ที่ใช้บริการสปามักกล่าวว่าเริ่มไปสปาเพราะเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญที่กำลังนิยม และไปเพื่อผ่อนคลายความเครียด เสริมความงาม และนอกจากนี้ยังมีเรื่องของชนชั้นด้วย เพราะผู้ที่ใช้บริการสปาได้นั้นต้องมีกำลังพอที่จะจ่าย

ปานตา ดารามิตร (2546) กล่าวถึงความเป็นมาของการอาบน้ำในสังคมต่างๆ เนื่องด้วยการอาบน้ำเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับทุกสังคม และแต่ละสังคมก็มีประเพณีและรูปแบบเกี่ยวกับการอาบน้ำแตกต่างกันไป จนกระทั่งมาถึงในปัจจุบันสปาซึ่งเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับน้ำอย่างหนึ่ง และกำลังได้รับความนิยมอย่างมาก การใช้บริการสปาก็เป็นสิ่งที่แสดงชนชั้นทางสังคม สปามีหน้าที่บางประการในผลกระทบของสังคมบริโภคนิยมที่มีต่อธุรกิจสปาเช่นในปัจจุบัน นอกจากการเป็นสถานที่เพื่อบำบัดและผ่อนคลายแล้ว ยังแสดงถึงนัยบางประการของสังคม และตอบสนองตัวตนของผู้บริโภค

2.8 กรอบแนวคิดการศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ

- 1) การวิเคราะห์การกำหนดเนื้อหาваทกรรมสุขภาพของธุรกิจสปาจากการใช้กรอบคิดด้านกระบวนการต้นสุขภาพ ระบบสุขภาพแบบทุนนิยม และสังคมบริโภคนิยม
- 2) การวิเคราะห์การใช้เทคนิคทางวจนะภาษาและอวจนะภาษาเพื่อสนับสนุนวาทกรรม

³⁷ www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=25602940965000, เข้าถึงเมื่อ 12 ธันวาคม 2552.

รูป 2.3 กรอบแนวคิดการศึกษา